

THÖKÖLY IMRE NAPLÓI ÉS LEVELESKÖNYVEI

A Magyar Tudományos Akadémia a XIX. század közepén indította útjára a Monumenta Historica Hungariae – Magyar Történelmi Emlékek köteteit, amelynek Scriptorum – Írók sorozata adott helyet Thököly Imre 1676–1705. között írott naplójának és leveleskönyveinek is. Nagy Iván, Torma Károly és nem utolsósorban Thaly Kálmán több éves kutatásainak köszönhetően az 1863–1896. között megjelent kötetek anyaga elsősorban a Thököly és Zrínyi Ilona törökországi bujdosására vonatkozó okmányokat tartalmazza, bár a Thaly nevével fémjelzett okmánytárakba számos korábbi, 1682–1686. közötti irategyüttes is helyet kapott. Az MHHS XV., XVIII., XXIII., XXIV. és XXXIV. kötetében megjelent források a mai napig a korszak elsőrangú kútfőit képezik, amelyeket nem csak a hadtörténészek forgatnak nagy haszonnal. Ez az öt kötet azonban koránsem tartalmazza a Thököly és bujdosó hívei törökországi életére vonatkozó és ránk maradt összes forrást, annak ellenére, hogy egy részükről már a szerkesztőknek is tudomása volt. A honi történetírás Nagy Ivánék úttörő jellegű munkája óta hanyagolja a még kéziratban levő anyag feltárását és kiadását. Sőt, meg kell mondanunk, még a Magyar Országos Levéltárban található – tehát a kutatók számára könnyen és gyorsan hozzáférhető – kéziratokra is csak elvétve történik utalás a szakirodalomban.

Tanulmányunkban azon kéziratok – főként naplók és leveleskönyvek – sorsát szeretnénk felvázolni, amelyek Thököly halálát követően kerültek haza örököse, II. Rákóczi Ferenc tulajdonába. A hatalmas mennyiségű kézirati hagyaték a XVIII. század folyamán szétszóródott; kisebb, bár korántsem elhanyagolható hányadát még a XIX. század második felében kiadták, jelentős része azonban megsemmisült, illetve azóta is lappang, a kutatók figyelmére várva.

A kéziratok tanulmányozása során rögtön nyilvánvaló, hogy nem csupán Thökölyék bujdosásáról esik szó bennük. A külhonba szorult Thököly politikai levelezését ugyanúgy megtaláljuk ezekben a „páriáskönyvekben”, mint Zrínyi Ilona egyes hazaküldött magánleveleinek a másolatát. Thököly ugyanis mindvégig igyekezett kapcsolatot tartani az itthon maradt híveivel, egykori, de már császári szolgálatban álló tisztjeivel, és nem utolsósorban a hegyekbe húzódott szegénylegény-kerucokkal is. Újabban török és osztrák források is igazolták, hogy a Thököly-emigrációnak tevékeny része volt az 1697. évi hegyaljai felkelés és a tiszaháti bujdosómozgalom előkészítésében, amelyek egyenesen vezettek a Rákóczi-szabadságharc kitöréséhez.¹ Ugyanakkor arról sem szabad elfeled-

¹ Itt elsősorban a Budapesten, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeumban 2002. december 9-én „Hegyaljától a Tiszahátiig – Társadalom, hadsereg és gazdaság a Rákóczi-szabadságharc előestéjén” címmel megrendezett konferencia előadásaira gondolunk. A konferencián elhangzott előadások kiadását l. *Studia ad tricentennarium belli principis Francisci Rákóczi pro patria et libertate – Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kitörésének 300. évfordulójára. Hadtörténelmi Közlemények*, 116. (2003) 633–802. o. Saját előadásunk – „A Thököly-emigráció kapcsolata a hazai szervezkedőkkel” – éppen az újabb török források előkerülése miatt nem jelenhetett meg, kiadását a későbbiekben tervezzük. A témát érintő további tanulmányok [a hegyaljai felkelés és Thököly, valamint a török Porta közötti kapcsolatáról] *Seres István: A hegyaljai felkelők kapcsolata a török Portával*. In: *Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára*. Sárospatak, 2000. (Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetek 36.) 213–223. o.; [az emigránsok 1701–1703. évi hazai szerepéről újabban, főként osztrák források alapján] *Czigány István: Rcbellió Magyarországon 1702/1703 (stratégiai*

keznünk, hogy az emigráció közel 18 éve alatt magyar katonák, nemesek és egyszerű parasztemberek ezrei fordultak meg a Balkánon, s közülük sokan az Oszmán Birodalom területén fejezték be az életüket.²

Az utóbbi években újra megélemlült az érdeklődés Thökölyt illetően. A „kuruc király” ellentmondásos személyisége ismét a kutatások kereszttüzébe került, nem egy esetben komoly szakmai vitákat is kiváltva. A jövő évi Thököly-emlékév különös aktualitást ad annak, hogy évszázadnyi mellőzés után ismét Thököly kéziratos hagyatéka felé fordítjuk a történész szakma figyelmét.

A Thököly-hagyatéka sorsa

A fiatal Thököly 1676-ban csatlakozott a kuruc mozgalomhoz, tehát a hátralevő életének majd harminc évét szentelte a Habsburgok elleni küzdelemnek. Fennmaradt naplói és naplótöredékei arra utalnak, hogy ezen idő alatt végig napról napra feljegyzéseket készített. Ezek leginkább az emigráció idejéből maradtak fenn, de rendelkezünk egy 1676–1678-as eseményeket megörökítő elől-hátul csonka naplóval, valamint egy jóval rövidebb töredékkal, amit 1685–1686 fordulóján, belgrádi fogsága idején írt. Mi több, az 1676–1678 között vezetett naplót már a vajdahunyadi vár 1681. december 4-én készült lajstroma is említi. A naplókat Thököly bizalmi emberei, „bejárói” vetették papírra, és többnyire egy-két, néha háromévenként egybekötötték őket.

Nem sokkal Thököly halálát követően II. Rákóczi Ferenc Isztambulba küldte Pápai Jánost, hogy ott képviselhesse a fejedelem és a szövetségzett rendek érdekeit. Pápai fennmaradt naplói és haza írott jelentései az elsők, amelyekből értesülhetünk a Thököly után hátramaradt kéziratok sorsáról. Röviddel a megérkezése után, 1705. december 17-én a következőt jegyezte fel a naplójába: „Az idő megnyerésért néhai idvezült Tökölyi Imre fejedelem bőrs szepetjét,³ melyet Szőlősiék itthagytak, megnyitván, találtam tele könyvekkel s diáriumokkal.”⁴

Két és fél év múlva sor került Thököly hagyatékának a hazahozatalára is. II. Rákóczi Ferenc 1708. február 3-án, Nagykarolyból írt Pápainak, hogy mivel a már korábban oda küldött Henter Mihály erdélyi követ teljesítette a rábízottakat, többek között „az megholt fejedelem testamentumával és egyéb írásival” együtt indítsa el Moldván át hazafelé.⁵ Henter Mihály május 27-én kapta meg a nagyvezér tihájától az utazáshoz szükséges fer-

elképzelések és a taktikai valóság). In: A Rákóczi-szabadságharc és Közép-Európa Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. (Szerk. *Tamás Edit.*) Sárospatak, 2003. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 45.) I. k. 25–57. o.

² Thököly emigráns hadseregéről és annak tisztikaráról l. *Seres István*: Thököly Imre emigráns katonaságának tisztikara Törökországban a karlócai béketárgyalások idején (1698–1699). Előkészületben a *Hadtörténelmi Közlemények* hasábjain. A bujdosás kezdetének egyébként az 1687. esztendő tekintjük, amikor ugyan Thököly még megjelent Gyula és Nagyvárad térségében, de időről-időre visszavonult a Maros túlsópartján fekvő, biztonságosabbnak hitt területekre.

³ A ’fonott kosár’ jelentésű török *sepet* szó ebben az időben elsősorban „különböző méretű, lábon álló, vasalt, lakattal zárható, bőrrrel bevont utazóládát” jelentett. *Kakuk*, 1996. 319. o.

⁴ Pápai János törökországi naplói. (Válogatta, sajtó alá rendezte, előszóval és jegyzetekkel ellátta: *Benda Kálmán.*) Budapest, 1963. (Magyar Századok) 61. o.

⁵ II. Rákóczi Ferenc fejedelem leveleskönyvei, levéltárának egykorú lajstromaival. 1703–1712. II. k. 1707–1709. (Közl. *Thaly Kálmán.*) Pest, 1873. (Archivum Rákócziánium. I. osztály) 163. o.

⁶ *Pápai*: i. m. 260. o.

mánt, és június 2-án egy szekéren el is indult hazafelé.⁶ Pápai aznap írott levelében beszámolt a fejedelemnek, hogy három „registumot” küld Henterrel, amelyek az általa addig eszközölt vásárlások, kifizetések kimutatását, a Thökölytől maradt ingóságok, valamint a néhai fejedelem irathagyatékának jegyzékét tartalmazzák. Ez utóbbiról így írt: „azon leveleknek s könyveknek, egyéb egyetmásoknak is registumát accludálván, mellyeket idejövetelemkor széllyel, kiket ládáknak, kiket ládákon kívül találtam ezen [erdélyi – Thaly Kálmán betoldása] háznál, melyrül is várom Felséged parancsolatját, a mint ennekelőtte is írtam, nem is kívánván most annyi ládáknak elküldésével strepitust csinálni.” A három paksaméta azonban nem ekkor jutott haza, mivel Pápai, levele utóiratában arról értesítette Rákóczit, hogy Henter indulásakor „kirekedvén az időből”, a kapkodásban nem tudta hazaküldeni őket.⁷ 1708. június 2-án már arról tudósította a fejedelemet, hogy a nemrég visszaindult Henter Mihály erdélyi követ által többek között megküldte az erdélyi házban levő Thököly-féle kéziratok listáját is. Szerencsére Pápai hazaküldött jelentései között az említett lista is megtalálható, és már a címe is többet elárul az idvezült fejedelem óriási kéziratosságról és nyomtatott hagyatékáról:

„Az erdélyi háznál ládáknak, ládákon kívül heverő, idejövetelem alkalmatosságával öszveszedett s conservált könyveknek, leveleknek, diariumoknak, fermányoknak seriesse, a ládák specificatiójával együtt, a mellyekben rakottanank 1708. die 28. Maji Constantinápolyban.”

A meglehetősen hosszú és részletes listában két olyan tétel is van, ami a jelenlegi vizsgálódásunk körébe tartozik:

„55. Huszonhárom diariuma, pariás-könyve idvezült Fejedelemlennek (Thököly), különkülön táblákban, azzal együtt a mellyet Horvát Ferencz uram maga írt, mellyek vadnak egy fekete bőrrel feljül s körül az aljáig burított szandokban.”⁸

58. Anno 1689. Maga kezével írt diariuma idvezült Fejedelemlennek.”⁹

Pápai lajtroma alapján tehát legalább 24 bőrbekötött kézirat került haza, amelyek Thököly naplóit, leveleskönyveit tartalmazzák. Ehhez jött még hozzá 25-iknek a Horváth Ferenc által írt kötet. Feltehetően azonban ennél jóval több kézirat is lehetett, mivel a Sándor Gáspár és Bay Mihályék konstantinápolyi követségéről készült korabeli beszámoló is minden bizonnyal ekkor kerülhetett haza.

Amennyiben tehát az 1676. évet vesszük alapul, közel 30 évnyi naplóval kell számolnunk, ami még akkor is magas szám, ha figyelembe vesszük, hogy az 1685. előtti darabok – miként az 1676–1678. évi is – feltehetően ki sem kerültek az emigrációba.

Hasonló a helyzet Thököly levelezésével is. Az Oszmán Birodalom területére kényszerült Thököly, néhány kisebb betöréstől eltekintve, 1705. szeptember 13-án bekövetkezett haláláig török területen maradt. 1695-ben elszakították a csapataitól, ezt követően csekély udvartartásával előbb Isztambulban, majd Izmitben élt. Az elkövetkező tíz év során mindössze kétszer térhetett vissza a csapatai közé. 1696 augusztusában 12 hívével együtt rövid időre Belgrádba jöhetett, 1697-ben pedig részt is vett a nyári hadjáratban és a szeptember 11-i zentai csatában. Bár meglehetősen távol élt, továbbra is szoros kapcsolatot ápolta a Duna menti palánkokban, Havasalföldön, illetve az 1699 után Bulgáriában élő katonaságával, és leveleivel újra meg újra élesztgette bennük a reményt a valamikori

⁶ Pápai János levele II. Rákóczi Ferencnek. Isztambul, 1708. június 2. MHHS XXIV. 655. o.

⁸ A török *sandık*, *sanduk* 'láda' szó átvétele, itt „bőrrel bevont kis láda” jelentésben. *Kakuk*, 1996. 320., 340. o. 178. jegyzet.

⁹ MHHS XXIV. 659. o.

hazatéréssel kapcsolatban. Naplóíhoz hasonlóan, bizalmi emberei a fejedelem éves levelezését is kötetekbe rendezték. Itt kaptak helyet Thökölynek a szultáni udvarhoz, a nagyvezérhez, valamint a török (esetenként albán és krími tatár) előkelőségekhez írt kérelmei, köszöntő sorai. Jelentős részük gazdasági témájú, bennük Thököly segítséget, elsősorban is pénzt sürget az udvartartás, valamint a végvidéken állomásozó kuruc csapatok részére. A bujdosó fejedelem diplomáciai levelezését is ezekbe a kötetekbe másolták be. Címzettjei között találjuk a francia udvart, a lengyel mánásokat, a szultáni udvarban tartózkodó angol, francia és holland követeket. Ugyancsak a leveleskönyvek tartalmazták Zrínyi Ilona leveleit, köztük azokat, amit a saját, illetve férje rokonainak írt.

Ugyanakkor nem csak a 25 bekötött diariummal és párfjaskönyvvel kell számolnunk, mivel a 112 tételből álló listában jóval több olyan akad, ami minden bizonnyal Thököly és Zrínyi Ilona, valamint a bujdosók törökországi életével kapcsolatos:

„75. Haisler s Doria szabadulásában való levelek; 79. Olvasatlan levelek; 80. Méltóságos Fejedelemszony [Zrínyi Ilona] levelei; 81. Magyarországon a tatároktól [Thököly és Zrínyi Ilona által] szabadított rabok száma origináljának párja; 84. Egy vörös bőrtokban holmi török levelek, interpretációval együtt; 85. Tain-szaporításra való levelek;¹⁰ 87. Holmi levelek, sub Litera H; 88. Levelek, sub Litera I; 89. Levelek, sub Litera L; 90. Komáromi uram írása¹¹ egy kis fasciculusban, idvezült Fejedelemszonnak írt Fejedelem levelével együtt; 91. Holmi levelek, sub Litera K; 93. Levelek, sub Litera B; 94. Landor-fejérvári házrúl való fermány, több egyéb levelekkel együtt.”¹²

A jelentős mennyiségű kézirat a Rákóczi-szabadságharcot követően rögtön kettészakadt. Rákóczi csak az általa fontosabbnak tartott iratokat, az ún. „politikai levéltárat” és a „titkos levéltárat” vitte magával a lengyelországi emigrációba, míg a fejedelmi levéltár jelentősebb része Munkácson maradt. Utóbbiakat még 1711-ben lefoglalták, és a Szepesi Kamarába szállították át. A Lengyelországba került irattegyüttes a későbbiekben visszaszármazott az Aspremont család tulajdonába. A Szepesi Kamarához került anyag azonban több nagyobb rendezésen és selejtezésen is átesett, előbb Pozsonyban, majd Budán. Thaly szerint a Szepesi Kamara és a budai királyi kamara levéltára többszöri selejtezése során az iratokat társzekerekkel hordták bezúzni a magyar királyi egyetem körmöci és selmeci papírgyárába, s egyes érdeklődők akkor juthattak hozzá potom pénzért értékes kéziratokhoz. Feltehetően így kerültek Thököly 1693–1694. évi feljegyzései és az 1688–1699. közötti levélmásolatok, illetve leveleskönyvtörödékek előbb Bél Mátyás birtokába, majd a hagyatékát felvásárló Batthyány József esztergomi érsek gyűjteményébe. Hasonló sorsa lehetett a Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök könyvtárába került 1696. évi leveleskönyvek is. A kéziratgyűjtő Jeszenák János udvari ágens Thököly 1691. április 4 – 1692. december 28. között íródott leveleskönyvéhez jutott hozzá „bizonyos összeköttetések” révén a Szepesi Kamara archívumából. Az alábbiakban a szétszóródott kéziratok felkutatására és kiadására tett XIX. századi erőfeszítéseket kívánjuk bemutatni, majd röviden ismertetjük az utóbbi időben előkerült teljes és töredék leveleskönyveket.

¹⁰ Tain: a török *taym, ta'yin* 'ellátmány, fejadag' szóból. Redhouse Türkçe – Ingilizce sözlük. İstanbul, 1997. 1109. o.

¹¹ Thaly lábjegyzete szerint: „Talán ismert diariuma értetik”. MHS XXIV. 661. o. Minden bizonnyal Komáromi 1697–1705 között írt naplójáról volt szó, amiről a következőkben bővebben szólnunk.

¹² Uo. 661–662. o.

*A kezdetek: Nagy Iván kutatásai
és Thököly 1693–1694. évi naplójának kiadása*

A naplóra Madách Imre hívta fel Nagy Iván figyelmét még 1856-ban, mondván, hogy „a nagyapja kivonatokat készített belőle, és hogy az esztergomi érseki vagy káptalani levéltárban kell lennie”. Úgy tűnik azonban, hogy Nagy Iván Madách útmutatása ellenére sem látott neki rögtön a kézirat felkutatásának, mivel előbb egy Thököly bujdosásáról szóló eredeti beszámoló, Komáromi János naplóját rendezte kiadás alá. Komáromi János eredetileg Teleki Mihály titkára volt, de az 1690. augusztus 21-i zernyesti csatában Thököly fogságába esett. Másnap viszont már őt küldte ki Thököly a saját embereivel, hogy megkeresse a csatában elesett Teleki Mihály testét.¹³ A rövidéletű erdélyi fejedelemség után követette új urát Havasalföldre, majd a török területre is. Az időnként naprakész bejegyzésekkel, naplószerűen, máskor pedig emlékirat formában készült kézirat 1697. október 8-án kezdődik, amikor a zentai csatavesztést követően Thököly útrakelt Isztambulba, és egészen Thököly haláláig tart. A kézirat fő értéke, hogy Thököly törökországi életének azt a szakaszát mutatja be, amikorról a fejedelemnek egyetlen naplója sem maradt fenn, de még a leveleskönyveiből is csak egy teljes év (1699) anyaga, illetve néhány kisebb töredék áll a rendelkezésünkre. Komáromi Thököly halálát követően tért haza, és a Sáros vármegyei Csselfálván telepedett le, a II. Rákóczi Ferenc által adományozott birtokán. Itt ragadta el a pestis egyetlen fiával együtt 1710-ben. A Jankovich Miklós gyűjteményébe került kéziratra Nagy Iván a Magyar Nemzeti Múzeumban bukkant rá, és 1861-ben ki is adta.¹⁴

Mivel Nagy Iván a Komáromi-napló kiadásához írott előszavában még csak említést sem tesz az Esztergomban őrzött Thököly-féle kéziratról, valószínű, hogy csak az udvari titkár feljegyzéseinek a hatására fordult felé az érdeklődése. Madách Imre évekkel korábbi útmutatása alapján Knauz Nándorhoz fordult, aki elő is kereste a kívánt kéziratot a primási világi levéltárból. A „Titul. III. f.” levéltári jelzet alatt regisztrált kéziratkötet sarkán egy fehér papíron a következő felirat volt olvasható: „Diarium Emerici Tökölyi de annis 1693 et 1694.”, a belső oldal tetején pedig a következő felirat állt: „In nomine Domini Anno Domini 1693. Continuatio Diarij.”¹⁵ Az utóbbiból maga Nagy Iván is helyesen következtetett arra, hogy a napló tulajdonképpen egy hosszabb kézirat része, és Thököly már korábban, vagyis az 1693. évet megelőzően is vezetett naplót.

Nagy Iván 1862 októberében már elkészült az előszóval, és a következő évben meg is jelent a Magyar Történelmi Emlékek Írók sorozatának XV. köteteként. Ez volt az első olyan megjelent Thököly-féle kézirat, ami az emigráció idején keletkezett, de mindmáig ez a legteljesebb is, mivel a napló alapján 1693. január 1-től 1694. december 31-ig, tehát pontosan két éven át kísérhetjük figyelemmel a bujdosó fejedelem és emberei sorsát. A kézirat eredetileg Bél Mátyás (1684–1749) gyűjteményében volt, amit Batthyány József előbb erdélyi püspök, majd kalocsai, illetve esztergomi érsek vásárolt meg, még a kalo-

¹³ Cserci Mihály: Erdély történelme. [1661–1711.] (S. a. r., a bevezetőt és a jegyzeteket írta *Bánkúti Imre*.) Budapest, 1983. (Bibliotheca Historica) 227. o.

¹⁴ *Nagy Iván*: Magyarországi s erdélyi bujdosó fejedelem késmárki Thököly Imre secretáriusának, Komáromi Jánosnak törökországi diáriuma s experentiája (1697–1705). Pest, 1861. Eredetije: „Magyar Országi s Erdélyi bujdosó Fejedelem Késmárki Thököly Imre Secretariusának, Komáromi Jánosnak Török Országi Diariuma s Experentiája. (1697–1705.)” OSZK Kt. Fol. Hung. 30.; ugyanitt, a Quart. Hung. 49. jelzet alatt található egy XIX. századi másolat is ugyancsak Jankovich Miklós gyűjteményéből.

¹⁵ Késmárki Tököly Imre naplója 1693. 1694. évekből. (Közli *Nagy Iván*.) MHHS XV. Pest, 1863. V–VIII. o.

csai érseksége idején. A kötet ma is az Esztergomi Főszékesegyházi Levéltár Batthyány Gyűjteményében található.¹⁶

Veszely Károly ismertetései Thököly 1696. évi leveleskönyvéről

Bár Nagy Iván forráskiadása volt az első, alig két évvel korábban, 1861-ben Veszely Károly író, róm. kat. plébános már ismertette Thököly 1696. évi leveleskönyvét az általa szerkesztett *Gyulafehérvári Füzetek* első számában, midőn a gr. Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök életét és a róla elnevezett intézetet bemutató ismertetésében felsorolta az intézet könyvtárában található kéziratokat is:

„109. Correspondentiae Georgii Rákóczi junioris in concept. (Ötvös [Ötvös Áron orvosdoktor – S. I.] is így említi; de az év szám 1696 – a hely, hol irattak – Konstantinápoly – és tartalmuk azt mutatja, hogy Thököly Imre és Zrínyi Ilona levelei. Oly érdekesek, hogy többet belőlök a II. füzetben közölni szándékozzunk.)”¹⁷

A mutatóba beígért Thököly-levelek meg is jelentek, de nem a *Gyulafehérvári Füzetek* következő (1862. évi) kötetében, hanem a *Magyar Tudományos Értekező* című új, Pesten, 1862-ben megjelent kiadvány első kötetének 2., 3. és 5. füzeteiben.¹⁸ (Aligha véletlen, hogy abban a kiadványban, amelynek szerkesztője Knauz Nándor és Nagy Iván, Thököly 1693–1694. évi naplójának előtálalója és kiadója volt.) Közleménye elején Veszely már bővebben ismertette a gyulafehérvári kéziratot. Az ismertetésből megtudhatjuk, hogy az „N5. IV. 9.” jelzet alatti kézirat „addig II. Rákóczi György levelezéseinek fogalmazási gyűjteményeként van felvéve a czímtárba”, és az elől-hátul hiányos leveleskönyv összesen 198, 1696. január 9. és december 10. között íródott levelet tartalmaz, összesen 240 oldal terjedelemben. Majd pedig mintegy 20, Thököly és Zrínyi Ilona nevében írott levelet is bemutatott. A tetszés szerint kiválasztott levelek némelyikét szöveghűen közölte, egy részüknek viszont csak rövid tartalmukat ismertette.

Csupán találgathatunk, hogy Thököly és Zrínyi Ilona törökországi életére és nem utolsósorban a korszak történetére nézve különösen becses kézirat Veszely ismertetései ellenére miért nem került kiadásra. Holott a könyvtár anyagát nem csak Veszely ismerhette jól. Szabó Károly tudós bibliográfusunk 1864. július 11–13. között három napon át kutatott reggeltől estig a könyvtárban. Saját bevallása szerint azt teljesen átvizsgálta, és „roppant sok nevezetést” talált.¹⁹ Szabó korábban több hónapon át levelezett a Thököly Nagyenyeden őrzött naplóját kereső Torma Károllyal, aki éppen annak 1676–1678. évi naplóját rendezte kiadás alá, ennek ellenére egy szót sem írt barátjának a gyulafehérvári kéziratról. Írt viszont a Nagykőrösön tanároskodó és Szilády Áronnal a „Török-magyar kori államokmány-tár” kötetein dolgozó Szilágyi Sándornak.²⁰ Levelében Szabó meg is

¹⁶ Jelzete: EFK BGY Cat. V. Administratio (Adm.) Tit. III. Protocolla I. Diarium Thököly, 1693–1694. Nr. 1.

¹⁷ *Gyulafehérvári Füzetek* (Szerkeszti és kiadja Veszely Károly.) I. Kolozsvár, 1861. 111–112. o.

¹⁸ *Veszely Károly: Thököly Imre és Zrínyi Ilona levelei.* In: *Magyar Tudományos Értekező* (Szerkesztik és kiadják Knauz Nándor és Nagy Iván.) I. k. Pest, 1862. Első közlés: 157–162. o.; Második közlés: 256–257. o.; Harmadik közlés: 446–451. o. (Véletlenül ez utóbbi is „Második közlés”-nek írva! – S. I.) A második kötet 453–458. oldalain szintén a Batthyáneum kéziratai közül közölte Veszely II. Rákóczi György 1644. febr. 20-án Sárospatakon kelt edictumát is.

¹⁹ Szabó Károly levele Szilágyi Sándornak, Kolozsvár, 1865. július 14. OSZK Kt. Levelestár. Fond IX/564.

²⁰ *Török-magyar kori államokmány-tár.* (Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor.) I–VIII. k. Pest, Budapest, 1868–1874.

nevez két irategyüttest, amelyekben XVII. századi török oklevelek voltak.²¹ Ha másra nem is, de a leveleskönyv téves címére biztosan felfigyelt volna. Feltehetően a kézirat mégis elkerülte a figyelmét, de azt is megkockáztathatjuk, hogy esetleg maga Veszely szerette volna azt kiadni, és azért érthető a leveleskönyvnek a tudós kollégák általi mellőzése.

Torma Károly kutatásai

Thököly Nagyenyeden őrzött saját kezű naplója

Torma Károly Thököly-kutatásaira R. Várkonyi Ágnes irányította rá a figyelmet,²² ennek ellenére alig ismerjük a kiváló tudós ezirányú munkásságát. 1864–1865 folyamán Torma több levelet is váltott Szabó Károly bibliográfussal és Szilágyi Sándorral egy nagyenyedi Thököly-napló ügyében. A három fiatal tudós között – Torma 40, Szilágyi 37, Szabó pedig alig 35 éves volt ekkor – hosszú levelezés alakult ki, hogy a kérdés végére járjanak.

Torma elsőként Szabó Károlyt kereste meg a kérdésben. Levele ugyan nem maradt ránk, de az utóbbi válaszból egyértelműen kiderül, hogy akkor már Torma birtokában volt Thököly 1676–1678. évi naplója, és egy másik kézirat után kutatott. Szabónak addig teljesen ismeretlen volt a Torma által felfedezett kézirat, kizárólag csak a Nagy Iván által kiadotról volt tudomása. Ugyanakkor még 1864 júniusában értesítette Tormát, hogy a nagyenyedi kollégium könyvtárában régen ugyancsak volt egy Thököly-napló, amit Szilágyi Sándor lapozgatott is diákkorában:

„Volt Tökölnek állítólag saját kezével irt naplója az enyedi ref[ormátus]. coll[égium]. k[önyv]tárában; de mely évekről szolt, nem tudom. – Szilágyi Sándor deák korában látta; de senki soha nem másolta le. Így 1849-ben oda lett. – Vajon nem ez a példány-é az, melyről kérdezősködöl?”²³

Szabó levelét véve Torma rögtön írt Szilágyi Sándornak is, hogy bővebb információhoz jusson a keresett kéziratról:

„Szabó Károly emlité, hogy te deák korodban az enyedi coll[égium]. K[önyv]tárban láttad volna Tököli saját kezével irt naplóját. Ismered-e, láttad-e valaha, s ha igen, hol láttad e napló másolatát? Van-e napló létezéséről tört.-kutfő iradalmunkban említés? Szívesen megköszönöm, ha kissé bővebben tudósítanal e tárgyról. Új látszik, hogy maga a napló az 1849-ki dülás alkalmával oda lett, megsemmisült!”²⁴

Szilágyi alig tíz nap múlva Nagykorösről válaszolt is Torma kérdésére. Július 5-én írt levelében biztosította róla, hogy a nagyenyedi könyvtárban valóban megvolt „Tököli saját kezű naplója”, ám az kétségen kívül megsemmisült az 1849. január 7-i nagyenyedi düláskor. Mivel diákkorában volt a kezében, már nem emlékszik rá, hogy melyik évben

²¹ Egyik a „Codex Authenticorum” című, Tom. I. N5. IV. 2. jelzet alatti kötet, ami nyolc eredeti török okmányt tartalmazott, a másik pedig az „Eredeti levelek” című, jelzet nélküli, az N5 szekrény 6. polcán levő kötet, amelynek a végén két eredeti török oklevelet talált. A jegyzékben a „tatár cham levele 1662”, és a „török császár levele 1678” címen voltak feltüntetve. „Többet gondos keresés után sem találtam” – tette hozzá. Lásd Szabó Károly fenti levelét Szilágyi Sándorhoz. Feltűnő, hogy Thököly leveleskönyve ugyancsak ebben a szekrényben volt!

²² R. Várkonyi Ágnes: Thaly Kálmán és történetírása. Budapest, 1961. (Tudománytörténeti tanulmányok I.) 51. o., ill. 354. o. 89. jegyzet.

²³ Szabó Károly levele Torma Károlynak, Kolozsvár, 1864. június. OSZK Kt. Levelestár.

²⁴ Torma Károly levele Szilágyi Sándornak, Csicsó-Keresztúr, 1864. június 26. OSZK Kt. Levelestár.

íródott a kézirat. Viszont, nem tartja lehetetlennek, hogy ahhoz a kézirathoz tartozhatott, amit Nagy Iván adott ki az elmúlt évben. Nagy Iván kiadásáról egyértelműen az volt Szilágyi véleménye, hogy a megjelenéskor mindenféleképpen hosszabb terjedelműnek kellett lennie, annak ellenére, hogy a Nagy Iván-féle kézirat is elég nagy terjedelmű és „oly kevés időre szól”.²⁵ Ezt vitathatjuk, mivel a vasos kötet két teljes évet tesz ki, és ez mindmáig a leghosszabb időintervallumot átívelő, egybefüggő Thököly-féle kéziratunk.

Szilágyi Sándor leveléből tehát egyértelművé vált, hogy Thököly naplója valóban megvolt Nagyenyeden. Az információt Torma sietett Szabó Károllyal is megosztani, aki december 27-én válaszolt barátjának. A tudós bibliográfus azonban még ekkor sem tudta biztosan, hogy a nagyenyedi kéziratról Szilágyi maga beszélt-e Tormának, vagy csak a júniusi leveléből hallott erről. Azt tanácsolta Tormának, hogy Szilágyinál járjon a dolog végére: megírta-e vagy meg fogja-e írni ezt, mert ha igen, akkor feltétlenül hivatkozni kell a tudóstárs állítására, mivel – amire Szabó nyomatképesen felhívja barátja figyelmét – anélkül az állítás nincsen hitelesen megállapítva.²⁶

Szabó intelmeire azért volt szükség, mert Torma Károly ekkor már előkészítette kiadásra Thököly 1676–1678. évi naplóját, és éppen a kötet előszaván dolgozott. Az előszó Csicsókeresztúron kelt, 1864 végén, ami azért érdekes, mert itt már Torma hivatkozott is Szilágyi július 5-i levelére, mely szerint az „határozottan állítja, hogy Tököly saját kezűleg írt naplója a nagyenyedi könyvtárban megvolt, s hogy e kéziratot ő maga deákorában látta is. Az eredeti tehát hihetőleg az enyedi dülás alkalmával hamvadt el.”²⁷ A napló eltűntét Torma azzal is alátámasztotta, hogy sem a könyvtárat jól ismerő Kemény József báró, sem pedig Benkő Ferenc Parnassusi időtöltése²⁸ nem említi Thököly naplóját a nagyenyedi könyvtár kéziratjai között.²⁹ Végül, 1865. január 16-án ismét Szabó Károly szolgált meglepő újdonsággal Torma számára. Levelében ugyanis arról értesítette, hogy Thököly Nagyenyeden őrzött naplóját nem csak Szilágyi Sándor nézegette, ugyanis az elmúlt napokban megtudta gr. Mikótól, hogy ő is látta, sőt, 1848 előtt nála is volt használatra. Szabó feltevése szerint gr. Kemény József talán éppen akkor „keresgélt” a városban, és ezért nem látta a kéziratot. „Hogy létezett, e szerint kétségtelen” – szögezte le Szabó.³⁰

²⁵ „Az enyedi k[önyv]tárban csakugyan meg volt Tököli saját kezű naplója, s hihetőleg, sőt, kétségtelenül a nagy düláskor veszett el. Másolatát nem láttam, sehol s nem tudom, létezik-e valahol? A naplóra sem emlékszem már melyik évekre szól, de nem lehetetlen, hogy annak (!) teszi egy részét melyet (mint töredéket), Nagy Iván a Monumentákban kiadott – s mely a megjelenéskor (értve az egészét) bizonyynyal sokkal nagyobb volt, midőn maga ez is oly kevés időre szokó (!) s mégis oly nagy. Ha a Nagy Iván féle eredetit látnám megismerném. Valahol – *ha nem csal emlékezetem* – van is róla említés – talán a Parnassusi időtöltésben. Homályosan rémlik előttem, hogy Benkő F. említette valahol.” Szilágyi Sándor levele Torma Károllynak, Nagykőrös, 1864. július 5. OSZK Kt. Levelestár.

²⁶ „A Tököli naplójáról irt ismertetésre egyéb észrevételem nincs, mint az, a mi Szilágyi Sándor állítására vonatkozik. Maga mondta-é ezt neked Sándor, vagy csak én tőlem hallottad, hogy mondta? Mert hogy ő ezt állítását kinyomtatta volna, nem gondolom. Én, az igaz, emlékezetem után ezt mondtam vagy irtam neked, de hát ha én csalódtam, emlékezetemben tévedtem, mi megeshetik. Hátha Sándor revocálja, hogy ő effélet nem állított? – De deákorában a milyen szeleburdi fráter volt, ő is tévedhetett. Jó volna magától végire járni a dolognak. – S ha ő maga írta ezt neked, vagy ezután megírja, akkor hivatkozni kellene a jegyzetben levelére. Így a mit Sándor állításáról irtál, nincs legitime constatálva. Bizony félek, hogy Pilatusként még magam is bele találok jönni a credóba.” Szabó Károly levele Torma Károllynak, Kolozsvár, 1864. december 27. OSZK Kt. Levelestár.

²⁷ MHHS XVIII. VIII. o.

²⁸ Benkő Ferenc: Parnassusi Időtöltés. VII. 36–40. o.

²⁹ MHHS XVIII. VIII. o. 3. jegyzet.

³⁰ „A n[agy]. enyedi eredeti Tököli naplót gr. Mikó látta. Minap mondta, hogy 1848 előtt nála is volt használatra. – Gr. Kemény J. talán akkor tájban keresgélt Enyeden s azért nem láthatta. Hogy létezett, e szerint kétségtelen.” Szabó Károly levele Torma Károllynak, Kolozsvár, 1865. január 16. OSZK Kt. Levelestár.

A kérdés tehát eldőlt, szavahihető tanúk bizonyága szerint a szabadságharc előtt valóban létezett Nagyenyeden egy Thököly-féle napló, az viszont már örökre elveszett a történetírás számára.³¹

Az 1676–1678. évi napló

Miközben Torma Károly lázas kutatást folytatott Thököly nagyenyedi naplója után, már a birtokában volt egy 1676–1678. között íródott kézirat. A 46 (négyrét) ívnyi naplót gr. Kornis Ádám adta át neki az apja, Kornis Mihály gyűjteményéből, de azt már maga a tulajdonos sem tudta, hogy valójában ki is lehet annak a szerzője. Torma szerint csupán úgy mutatta meg neki, mint „töredékét valamely XVII. századi naplónak”, és az iránt tudakolózott, hogy ki írhatta, és vajon eredeti-e?³² Torma ezt követően kezdett érdeklődni róla közeli barátainál, Szabó Károlynál és Szilágyi Sándornál. A napló felfedezését Torma előbb Szabó Károllyal osztotta meg, aki azonban korábban semmit sem hallott erről a kéziratról. „Én Tököli 1676–1678-diki naplóját nem ismerem, úgy hiszem, más sem”, írta 1864 júniusában Tormának, azzal amegjegyzéssel, hogy addig kizárólag csak a Nagy Iván szerkesztésében napvilágot látott 1693–1694. évi napló vált ismertté.³³ Torma válaszát nem ismerjük, Szabó Károly következő leveléből viszont már egyértelműen kiderül, hogy Torma akkor még nem ismerte az akadémia gondozásában megjelent 1693–1694. évi vaskos kötetet. Szabó levele végén egyértelműen tudtára adta Tormának, hogy a kötetnek a „te 1676-8 diki Naplódhoz semmi köze.”³⁴

Maga a kérdéses kézirat Thököly 1676. november 28 – 1678. május 16. közötti naplójegyzeteit tartalmazza, és feltehetően egy teljesebb (akár háromévnnyi) napló töredéke lehetett. Torma hamarosan rájött, hogy a napló azonos azzal, amit már korábban is többben idéztek.³⁵

A kötethez még 1864. december végén Csicsókeresztúron írott előszavában megállapította, hogy azonos az a kézirattal, amit Vajda-Hunyad várának Bajomi János által 1681-ben felvett leltára említ.³⁶ A vajdahunyadi vár 1681. december 4-én készült leltárát Kenderesi Ferenc még 1830-ban kiadta a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain, s később

³¹ Ehhez már csak annyit fűznénk hozzá, hogy „Az élő Rákóczi” címmel 2004. április 29-én Nagyenyeden megtartott tudományos tanácskozás és megemlékezés keretében a konferencia előadóival és meghívott vendégivel együtt meglátogattuk a Bethlen Gábor Kollégium könyvtárát is. A látogatás alkalmával lehetőségünk nyílt rá, hogy a keresett kézirat ügyében megkérdezzük Györffy Dénes könyvtárigazgatót. A rövid beszélgetés nem hozott előrelépést, és sajnos, a kézirati katalógus aprólékos átnézése beigazolta azt, amitől féltünk. Thököly sajátkezűleg írott naplója – a könyvtár mintegy 30000 egyéb kötetével együtt – valóban megsemmisült az 1849. január 8-i pusztítás során.

³² Késmárki Tököly Imre naplója 1676–1678 évekből. (Közli Torma Károly.) MHHS XVIII. Pest, 1866.

³³ Szabó Károly levele Torma Károlynak, Kolozsvár, 1864. június. OSZK Kt. Levelestár.

³⁴ „A Tököli naplója 1693–1694. az Akad[émia]. kiadásában jelent meg, még pedig, a mint most utána jártam, a Monum. Hung. Historia XV-dik kötete gyanánt. – Nincs azonban meg a könyvnek gyűjtő czimlapja, legalább a Steinnél lévő példányon; s így ezt csak a hirdetésekben és a minden iv alján lévő „Monum. Hung. Hist. XV” szavakból tudhatni. Igen szívesen kiküldném, ha meg volna k[önyv]tárunkban: de bizony még ezt sok más egyéb Akad. nyomtatvánnyal együtt várom Pestről az akadémiától ajándékban, ki tudja, meddig várom. Ez a Napló 44. nyomtatott iv, a te 1676-8 diki Naplódhoz semmi köze.” Szabó Károly levele Torma Károlynak, Kolozsvár, 1864. június 27. OSZK Kt. Levelestár.

³⁵ MHHS XVIII. VII. o. 2. jegyzet. A hivatkozott művek: *Tudományos Gyűjtemény*, 1830. V. k. 37. o.; Árpádia. I. k. 63. o.; *Schmidt Vilmos*: Die Stamburg der Hunyade in Siebenbürgen. Hermannstadt, 1865. 48. o.

³⁶ Minderről lásd Torma előszavát: MHHS XVIII. V–VII. o.

mások is idézték.³⁷ A Kenderesi által kiadott leltár szerint az „Asszonyháza”-ban található könyvek között két minket érintő kézirat is volt. Egyik a fentebb említett „Az Úr diariuma A[nno]. 1676. 77. 78, az magyari dolgokrúl és magáéruíl” című napló, a másik pedig egy korabeli párjaskönyv, ami minden bizonnyal ugyancsak Thököly-féle kézirat lehetett. Ez utóbbit a „Pariás könyv, mellyben vagynak némely misilis levelek párjai” címen iktatták be a leltárba.³⁸ A „diarium” Kenderesi fantáziáját is megmozgatta, és már 1830-ban felvetette, hogy „Magyar országi nagy könyvtárakhoz közel lévő Tudósaink végire járhatnak, ha meg nem lenne e? Vagy hol tanálhatnak meg?”³⁹

Thaly Kálmán kutatásai

Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai, 1686–1705

Nagy Iván és Torma Károly úttörő jellegű kutatásai után Thaly Kálmán folytatta tovább Thököly Törökországból hazakerült kézirati hagyatékának a feltérképezését. 1866 szeptemberében néhány hetet Vas megyében, gr. Erdődy István Sáros megyei főispán vörösvári kastélyában töltött II. Rákóczi Ferenc levéltárának búvárlása céljából. Itt a Rákóczi–Aspermont levéltár anyagát kutatva bukkant rá több, a Thököly-emigrációval kapcsolatos dokumentumra. Eredményeit 1868-ban az MHHS XXIII. kötetében publikálta.⁴⁰ A vasos, két részből álló munka elsősorban az emigrációból hazahozott kéziratokat, töredékeket tartalmaz, de Thaly több, újabban előkerült hazai kézirattal is kiegészítette a gyűjteményt. Az első rész az alábbi emigrációs forrásokat tartalmazza:

I. „Késmárki Tököly Imre fejedelem maga kezével írott naplója. 1689. június 17-től, szeptember 25-ig.” Elöl-hátul töredék, a napló közepe. Terjedelme: 22 ív vagy 44 levél, „in folio”.⁴¹

II. Thököly keresztény-szigeti articulussai. 1691. szeptember 29.⁴²

III. „Thököly Imre leveleskönyve az 1694-ik évről.”⁴³ 87–351. o. Felirata: „Paria Literarum Secretiorum pro Anno Domini 1691. Die 1. Januarij.” A vörös szattyanba vart kötet külső felén Komáromi János írásával a következő megjegyzés található: „Portai párjás könyv. Nro. 24.” Terjedelme: 89 ívrétű levél vagy 44 és fél ív. Az egész könyv négy kéz írása, de Thaly megállapítása szerint ebből csak 5 db a Komáromi Jánosé, az összes többi levelet hárman írták: ketten a magyar, egy harmadik pedig a latin nyelvű leveleket. A leveleskönyv teljesen éppen maradt az utókorra, az első levél január 7-én kelt, a címzettje pedig a Portán tartózkodó Sándor Gáspár volt. Az utolsó irat a Drinápolyba küldött Boér Gábor által elvitt levelek december 20-i listája. A kötet végén a „GLORIA DES FINIS” felirat található.⁴⁴

³⁷ Árkádia I. k. 63. o.; *Schmidt*: i. m. 48. o.

³⁸ *Kenderesi Ferencz*: Vajda Hunyadi Vár Épületnek belső elrendelgetése. *Tudományos Gyűjtemény*, 1830. 37–38. o.

³⁹ Uo. 37. o. 2. jegyzet.

⁴⁰ Késmárki Tököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai. 1686–1705. (Közl. *Thaly Kálmán*.) Pest, 1868. MHHS XXIII.

⁴¹ Uo. 3–59. o.

⁴² Uo. 69–84. o.

⁴³ Uo. 87–351. o.

⁴⁴ Uo. XVIII–XIX. o.

IV. Thököly két levele Rákóczihoz és Rákóczi egyik válaszevele, 1704. szeptember 10. és 1705. július 4., illetve 1705. július 10–12. körül.⁴⁵

V. Thököly Imre 1705-iki töredék leveleskönyve, ami összesen 30 db, különböző magyarországi és erdélyi nemesurakhoz írott, augusztus 22–26. körül Nikomédiában kelt levél másolatát tartalmazza.⁴⁶ A Jankovics Miklós bélyegével ellátott leveleskönyvet Thaly néhai Nagy István hétszemélynek gyűjteményéből másolta le. Nagy volt ugyanis Jankovics „testamenti executora” (végrendeletének végrehajtója), és a végrendelet egyik pontja szerint több más kézírral egyetemben a gyűjteményből választhatta ki munkája fejében a kéziratot.⁴⁷

VI. Thököly saját kezűleg írott végrendelete. Nicomédia, 1705. szeptember 3.⁴⁸

A kötet második fele önálló alcím alatt jelent meg, s összesen öt kéziratot tartalmaz. Ezek között két olyan napló is van, amelyek nem tartoztak Thököly kéziratai közé. Dobay Zsigmond 1686. évi naplója Munkács hősiességének egyik legfontosabb forrását képezi, és ennek megfelelően Zrínyi Ilonának a Thökölyvel fenntartott kapcsolatába is bepillantást nyújt. Almády István erdélyi nemes 1687–1694. között íródott naplója pedig Thököly erdélyi betöréséről, valamint az emigráció 1691–1694. közötti időszakáról tartalmaz értékes adatokat. Thököly portai követeinek a naplói, valamint a bujdosó hadak 1699. május 24-i felterjesztése már egyértelműen Thököly hagyatékával kerülhetett haza 1708-ban.⁴⁹

I. Dobay Zsigmond naplója Munkács védelméről, 1686. január 1 – december 31. Torma Károly fedezte fel az eperjesi evangélikus kollégiumban.⁵⁰

II. Thököly portai kapitánynak, (Bay Mihálynak és Inczedy Mártonnak) 1692. március 7 – 1693. június 8. között írott naplói a gr. Erdődy család levéltárából.⁵¹

III. Sándor Gáspár 1693. évi naplója, a gr. Erdődy család levéltárából. Felirata: „Sándor Gáspár Uram Diáriuma. 1693. A. die 20. Januarij usque diem 23. Februarij”.⁵²

IV. Almády István naplója 1687–1694.⁵³ A naplót P. Szathmáry Károly nagyenyedi tanár fedezte fel 1867-ben Erdélyben, majd Thaly Kálmánon keresztül az MTA-nak ajándékozta.

V. „Thököly Imre bujdosó hadainak felterjesztése a portához 1699.” A néhány ív terjedelmű és a végén sok pecséttel ellátott kéziratot Érdy János akadémikus, a Nemzeti Múzeum „régiség-tárnoka” engedte át Thalynak közlés céljából.⁵⁴

Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai, II. kötet

Alig öt évvel később Thaly ismét egy vaskos kötetrel jelentkezett, amiben számos újabb előkerült kéziratot s leginkább is leveleskönyv- és naplótöredéket tárt a nagyközönség elé. Az újabb kötet az 1868. évi, két részből álló kiadvány második köteteként

⁴⁵ Késmárki Thököly Imre és némely főbb híveinek naplói és emlékezetes írásai. 1686–1705. (Közli *Thaly Kálmán*.) Pest, 1868. MHHS XXIII. 355–362. o.

⁴⁶ Uo. 365–396. o.

⁴⁷ Uo. XX–XXI. o.

⁴⁸ MHHS XXIII. 399–410. o.

⁴⁹ Uo. Második rész. Thököly Imre némely főbb híveinek naplói, írásai. 1686–1699. 411–784. o.

⁵⁰ Uo. 415–458. o.

⁵¹ Uo. 461–650. o.

⁵² Uo. 653–708. o.

⁵³ Uo. 711–767. o.

⁵⁴ Uo. 771–783. o.

jelent meg, ugyancsak az MHHS sorozatában.⁵⁵ A kötet összesen négy napló-, illetve leveleskönyv-töredéket tartalmaz, amelyek részben a már korábban kiadott forrásokat egészítették ki.

IV/1–2. Kiegészítések Thököly naplóihoz.

1. „Késmárki Thököly Imre fejedelem maga kezével írott naplója 1685. és 86-ból.”⁵⁶ Az 1685. november 6 – 1686. január 4. között íródott töredékre Thaly a budai kamarai levéltár lymbusának rendezetlen részében bukkant rá a C. 828. Fasc. jelzet alatt, két – november 6-tól december 28-ig, illetve december 29-től január 4-ig tartó – darabban. A töredék végig Thököly saját kezű írásával készült, a lapok tetején az „1685”, illetve értelemszerűen az „1686” évszámozással is Thököly által lett jelezve.⁵⁷

2. Adalék Thököly Imre 1689-iki naplójához. (Eleje hiányzik.)” A június 12–17., illetve szeptember 25–27. között kelt töredékre Thaly az újabb kutatásai során bukkant rá Vörösvárton, a Rákóczi–Aspremont–Erdődy levéltárban, II. Rákóczi Ferenc török levelei közé keveredve. A két töredék szervesen illeszkedő részét képezi az általa 1868-ban kiadott 1689. évi naplótöredéknek.⁵⁸

VII. Thököly Imre 1691. évi töredék leveleskönyve, ami 11 db, április 23 – május 2. közötti levéltöredéket tartalmaz. A töredékre Thaly ugyancsak a budai királyi kamarai levéltár rendezetlen részében lept rá, a C. 828. Fasc. jelzet alatt. Terjedelme: nyolc levél, „in folio”, közepén másfél lap üres. Három különböző kéz írása, ugyanazoké, akik az 1694. évi leveleskönyvet is írták.⁵⁹

VIII. Thököly Imre 1698-i leveleskönyve. Az elől-hátul csonka leveleskönyv-töredék 56 db levelet tartalmaz a január 12 – február 21. között eltelt időszakból. A kéziratra Thaly ugyancsak a kamarai levéltár rendezetlen részében bukkant rá. Végig Bay Mihály és András, Sándor Gáspár stb. kézírása, akárcsak az 1694. évi leveleskönyv. Formája is teljesen azonos az épségben maradt kézirattal.⁶⁰

Thököly 1691–1692. évi leveleskönyve

Thaly Thököly-kiadásainak utolsó része a millennium évében, 1896-ban látott napvilágot.⁶¹ Az 1691. április 4 – 1692. december 28. között íródott, több mint 600 levelet tartalmazó csonka leveleskönyvhöz Thaly a pozsonyi Jeszenák-gyűjteményből jutott hozzá, miután br. Jeszenák János özvegye, gr. Forgách Aloyzia úrnő a rendelkezésére bocsátotta a kéziratot. A naplóhoz a kéziratgyűjtő Jeszenák János udvari ágens jutott hozzá a XVIII. század derekán „bizonyos összeköttetések” révén a Szepesi Kamara archívumából.

A Nagy Iván, illetve Thaly által kiadott kéziratok többsége ma is eredetiben áll a rendelkezésünkre. Így, pl. az 1693–1694. évi naplót máig is az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány Gyűjteménye, a „Bibliotéka” őrzi, a Thaly által kiadott kéziratok

⁵⁵ Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. II. k. (Közli *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1873. MHHS XXIV.

⁵⁶ MHHS XXIV. 257–311. o.

⁵⁷ Uo. 311. o. Thaly jegyzete.

⁵⁸ Uo. 312–315. o., ill. Thaly megjegyzése, uo. 315. o.

⁵⁹ Uo. 396–416. o., ill. Thaly megjegyzése, uo. 416. o.

⁶⁰ Uo. 417–487. o., ill. Thaly megjegyzése, uo. 487. o.

⁶¹ Thököly Imre fejedelem 1691–1692-iki leveleskönyve. (Közli *Thaly Kálmán.*) Budapest, 1896. MHHS XXXIV.

zöme pedig a MOL G szekciójában, a Thököly- és Rákóczi-szabadságharcok levéltáráiban található meg. Az alábbi táblázatokból átfogó képet kaphatunk az 1863–1896. között kiadott kéziratokról.

Thököly eddig kiadott naplói

<i>Dátum</i>	<i>Kiadása</i>	<i>A kézirat jelenlegi helye</i>
1676. november 28 – – 1678. május 16.	MHHS XVIII.	
1685. november 6 – – 1686. január 4.	MHHS XXIV. 257–311. o.	MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 5.
1689. június 12 – – szeptember 27.	MHHS XXIII. 5–59. o.; MHHS XXIV. 312–315. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 24.
1693. január 1 – – 1694. december 31.	MHHS XV.	EFK BGY Cat. V. Administratio (Adm.) Tit. III. Protocolla I. Diarium Thököly, 1693-1694. Nr. 1.

Thököly eddig megjelent leveleskönyvei

<i>Dátum</i>	<i>Kiadása</i>	<i>A kézirat jelenlegi helye</i>
1691. április 4 – – 1692. december 28.	MHHS XXXIV.	
1691. április 23 – – május 2.	MHHS XXIV. 396–416. o.	MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 5.
1694. január 7 – – december 20.	MHHS, XXIII. 87–351. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 24.
1698. január 12 – – február 21.	MHHS, XXIV. 417–487. o.	MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 5.
1705. augusztus 22–25.	MHHS XXIII. 365–396. o.	

Egyéb emigrációval kapcsolatos iratok:

<i>Dátum</i>	<i>Az irat jellege</i>	<i>Kiadása</i>	<i>Jelenlegi helye</i>
1692. március 7 – – 1693. június 8.	Bay Mihály és Inczédy Márton útinaplói a portai követségükről	MHHS XXIII. 461–650. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 24.
1693. január 20 – – február 23.	Sándor Gáspár útinap- lója portai követségéről	MHHS, XXIII. 653–708. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 24.
1698. május 18. Konstantinápoly	A bujdosók kívánalmai	MHHS, XXIV. 500–509. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 20.
1698. július 4. Konstantinápoly	Thököly emlékirata a portai angol követhoz	MHHS, XXIV. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 20.
1698. július 4. Kostantinápoly	Thököly és Zrínyi Ilona kívánalmai	MHHS, XXIV. 490–494. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 20.
1698. július 4. Konstantinápoly	A bujdosók emlékirata a portai angol követhoz	MHHS, XXIV. 494–499. o.	MOL G 15. Rákóczi-szabh. lt. Caps. A. 1. Fasc. 20.
1699. május 24. Nikápoly	A bujdosó hadak felter- jesztése a Portához	MHHS, XXIII. 771–783. o.	

Thököly kiadatlan leveleskönyvei

Az elmúlt évek alatt végzett kutatásaink során a hazai és határon túli közgyűjteményekben néhány további kéziratnak is sikerült nyomára bukkannunk, amelyek szervesen illeszkednek a korábbi kiadások közé.

Thököly 1696. évi leveleskönyve

Annak ellenére, hogy Veszely Károly két ízben is felhívta rá a figyelmet, sőt, a második alkalommal még több részletét is közölte, Thököly 1696. évi leveleskönyve közel 140 éven keresztül hevert gyakorlatilag ismeretlenül a gyulafehérvári Batthyaneum kéziratai között. Az 2001 szeptemberében tett gyulafehérvári kutatásaink alkalmával Veszely jelzete alapján sikerült is előkeresni, majd lemásolni a kiváló állapotban levő, restaurált kéziratot.⁶²

Thököly 1698. évi leveleskönyv-töredéke

A rövid leveleskönyv-töredék az 1698. január 1. és március 1. között eltelt időből származik. Az első öt levél folyamatosan, egymás után következnek, ebből az első négy január 1-jén, az utolsó pedig január 12-én kelt. Ez utóbbi, két folióból álló levél a lap alján megszakad, a következő lapon pedig már a 6. számú rövid, alig hat soros töredék következik, ami viszont egy másik levél végét képezte, amit a tartalma alapján a nagyvezérnek küldtek el. A 7–9. számú levelek felett nincsen dátum, csupán a *die eodem* „ugyanaz nap” kifejezést írták rá, ami valamelyik korábban előforduló levélre utal vissza. (Az sem zárható ki, hogy a kifejezés a Horváth Ferenc ügyvivőnek címzett, január 12-i levélre vonatkozik.) A 10–11. számú leveleket egyaránt február 19-én írták, az utolsó öt pedig március 1-jén kelt.

Összegzőképpen tehát megállapíthatjuk, hogy a 17 levélből álló kézirat valójában egy nagyobb együttes első öt, és utolsó tizenkét levelét képezi. A kiszakadt rész terjedelmét a fentebb leírtak alapján nem lehet meghatározni, viszont az előtte és utána álló két dátum – január 12. és február 19. – arra utal, hogy a hiányzó középső rész (vagy legalábbis annak nagyobbik része) a Thaly által 1868-ban kiadott 1698. évi töredékkel azonos. Az 56 levélből álló kézirat első, elején hiányos levele éppen január 12-én kelt, míg a végén hiányos utolsó levél dátuma február 20. Az 52–54. leveleket február 19-re dátumozták, az 55. viszont már 21-én kelt. A látszólagos ellentmondás magyarázata abban keresendő, hogy a leveleket – s erre Thököly más leveleskönyveiben is találunk példát – néha csak 1–2 nappal később vezették be a párvaskönyvekbe. A két töredék tehát összetartozik, viszont még így sem képez teljes egységet, mivel az első és utolsó levelet nem lehet összeilleszteni, néhány lap továbbra is hiányzik a kéziratból. A Thaly által közölt utolsó levél az urmelli káziaszkernek, azaz a ruméliai legfelsőbb bírónak íródott,

⁶² Itt szeretnék köszönetet mondani Marius Diaconescu történésznek a kutatóút megszervezéséért, valamint Klara Darjának és Sipos Ilonának, a Biblioteca Batthyaneum igazgatónőjének, ill. könyvtárosának, hogy a kéziratot a rendelkezésemre bocsájtották. A másolatok elkészítéséért Ana Dimitran muzeológusnak, a Muzeul National al Unirii munkatársának tartozom köszönettel.

míg a kéziratban levő töredék 6. levélnek egyértelműen a nagyvezér lehetett a címzettje. Hosszú terjedelmük miatt feltehetően a Horvát Ferencnek írott január 12-i levelek sem tartoztak össze.

A kézirat a Thaly által kiadottal együtt a MOL G 2 szekciójában található, tehát mindkettő a budai kamarai archívum lymbusából került át. Az első levél dátumánál Thaly jól ismert kék ceruzás aláhúzása látható, ami arra utal, hogy a történetíró ismerte a kéziratot, de arra csak jóval az MHHS XXIII–XXIV. köteteinek a kiadása után bukkant rá, s akkor már vagy ideje nem volt a kiadással foglalkozni, vagy csak a rövid terjedelem gátolta meg ebbéli szándékában.

Az 1699. évi leveleskönyv

Thököly 1699. évi leveleskönyve két – 91, illetve 61 folio terjedelmű – különálló kötetben maradt az utókorra. Bár kétségkívül egymás folytatásai, úgy tűnik, hogy párhuzamosan is vezették őket, talán attól függően, hogy éppen melyik kötet akadt a levelezést éppen vezető titkár, bejáró kezébe. Az első, terjedelmesebb kötet 1699. január 8-val kezdődik és október 30-án ér véget, míg a másodikban június 8. az első és december 24. az utolsó levél kelte. A korábbi leveleskönyvektől eltérően itt már jóval hanyagabbak voltak a másolók, a dátum gyakran hiányzik, s nemegyszer csak oldalakkal korábbi bejegyzés alapján tudunk következtetni a keletkezésük hozzávetőleges idejére. Tartalmát tekintve az év első felében leginkább a Nikápolyba összehívott gyűlésnek, illetve Thököly udvarának a kéréseivel foglalkozik, a későbbiekben pedig az emigráns katonaság és nemesség Bulgáriában kijelölt szállása, az oda települt emigránsok jogi és gazdasági helyzete áll a középpontban. Külön érdeklődésre tarthatnak számot Thököly és Zrínyi Ilona hazaküldött levelei is.

Thököly-féle leveleskönyv töredékek az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány Gyűjteményében

Fentebb már esett szó arról, hogy Bél Mátyás gyűjteményét gr. Batthyány József esztergomi érsek vásárolta meg. A gyűjtemény részeként többek között Thököly 1693–1694. évi naplója is a főpap tulajdonába került. Ezt a kéziratot később Madách Imre jóvoltából Nagy Iván kerestette elő és rendezte sajtó alá. Azonban nem ez a napló az egyetlen olyan kézírata a gyűjteménynek, ami a Thököly-emigrációval kapcsolatos. A gyűjtemény „R. R. Tit. VI.” anyagában ugyanis 29 db Thököly-irat is található, amelyek közül 15 szintén az emigráció idejében keletkezett.⁶³ Ezek közül három a Zrínyi Ilona kicserélésével kapcsolatos tárgyalások iratainak a korabeli másolata (15–17. sz.), a többi pedig a bujdosók ügyes-bajos ügyeivel foglalkozik 1698–1699-ből (2., 19–29. sz.).⁶⁴

Úgy tűnik, hogy az iratok egykoron egy önálló leveleskönyv (vagy füzet) részét képezték, amire a korabeli számozás és az enyvezés egyaránt utal. Később azonban az ira-

⁶³ EFK BGY Cat. I. Rex. Regnum (R. R.) Tit VI. Pacificationes. d. Tökölyana, 1661-1699. Nr. 1–29. A 15–17., 19–29. számú iratok. A 18. számú irat Tokay Ferencnek, a hegyaljai felkelés vezetőjének a pátense.

⁶⁴ Ismertetését lásd *Szelestei Nagy László*: Bél Mátyás kézíratos hagyatékának katalógusa. Budapest, 1981. 121–124. o.

tokat lapjaira szedték, de szerencsére az iratok többsége – az egykorú számozás alapján – hiánytalanul maradt fenn. Az iratok részben eredeti levelek későbbi másolatai, részint pedig a fejedelem bizalmasai által „lepárjált” egykorú másolatok. Néhányuk arra utal, hogy Thökölynek a drinápolyi szultáni udvarban, illetve a nándorfehérvári pasa mellett tevékenykedő bizalmasai, „kapitihái” őrizték meg. Ezen iratok hátoldalán ugyanis minden esetben feljegyezték, hogy ki és mikor hozta meg Drinápolyba vagy Nándorfehérvárra. Az iratok közül leginkább a török földre menekült hegyaljai felkelők vezetőinek a levele számíthat érdeklődésre, mivel azt a felkelők 17 elismert vezetője, katonatisztek és nemesek nevében írták alá.

Külön szólnunk kell a d/18. számú iratról, ami nem egyéb, mint Tokay Ferencnek, a hegyaljai felkelés vezérének a 1697. július 1-jén, Tokajból kelt pátense. Ez a pátens régóta ismert a szakirodalomban, az eredeti magyar nyelvű változatot Benczédi László is kiadta. A Bibliotékában található irat XIX. századi latin nyelvű másolat a palliumon, az eredeti viszont nincsen mellette. Mivel egyetlen eredeti levél felett sem szerepel „18”-as szám, nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy annak eredetije valóban kikerült az emigrációba. A két pátens kijelölt útvonala teljesen megegyezik, tehát egyértelműen a jól ismert pátens fordításával van dolgunk, ami rögtön Tokaj bevétele után készült.⁶⁵ A hegyaljai felkelőkről pedig tudjuk, hogy Tokaj és Sárospatak elfoglalását követően rögtön követséget küldtek Törökországba, akik magukkal vitték a felkelő nemesek pecsétjeivel ellátott hűséglevelet is.⁶⁶ Nem elképzelhetetlen, hogy a pátens is ekkor került ki Thökölyhez.

Thököly 1705. évi töredék leveleskönyve

Mint fentebb írtuk, Thaly Nagy István hétszemélynök gyűjteményéből másolta le Thököly 1705. évi töredék leveleskönyvét. Nagy István Jankovics Miklós műgyűjtő hagyatékából jutott hozzá a kéziratához, ami összesen 30, augusztus 15–26. között írt levél másolatát tartalmazta. Thaly eredetinek vélte a kéziratot, aminek a hátoldalán látszott is, hogy korábban egy nagyobb könyvből lett kivágva vagy kiszakítva. Az irategyüttes a már nagybeteg Thököly utolsó tervezetéseiről szól. Címzettjei között egyaránt megtaláljuk a kuruc hadsereg vezetőit – Bercsényi Miklós, Esterházy Antal, Forgách Simon, Pekry Lőrinc generálisok –, Thököly egykori híveit – Ottlik György, Szirmay András, Vay Ádám, Várnay György stb. –, korábban hazaküldött benseő híveit – Bay Mihály, Izdenczy Márton, Petróczy István –, de van II. Rákóczi Ferenchez és a rákos mezejére összehívott „nemes Magyarország státusinak” címzett levél is. Egy levél a Rákóczi mellett tartózkodó francia követhoz, Des Alleurs márkhoz, egy azonos tartalmú pedig az angol, holland, svéd és brandenburgi követeknek szól.

A Thaly által kiadott kézirat jelenlegi hollétéről nem tudunk, viszont a Forgách család levéltárában ma is megtalálható egy hasonló tartalmú leveleskönyv, ami a nyomtatásban ismertnél jóval terjedelmesebb, összesen 78 levét tartalmaz. A leveleskönyv Dobai Székely Sámuel hagyatékából került a Forgách család tulajdonába.

⁶⁵ Szántó, Kér, Forró, Vizsoly, Vilmány, Ruzska és Gönc. *Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben.* Budapest, 1953. 52. o. (A pátensről készült papírkép az 52. és 53. o. között található.)

⁶⁶ *Seres István: A hegyaljai felkelők kapcsolata a török Portával.* In: *Hegyaljai felkelés 1697. Tanulmányok a felkelés 300. évfordulójára.* (Szerk. dr. Tamás Edit.) Sárospatak, 2000. (A Sárospataki Rákóczi Múzeum Füzetei 36.) 213–215. o.

Az augusztus 14–26. között kelt iratok többsége dátum nélkül került be ebbe a párjaskönyvbe, gyakran pedig csak a hónap és az év szerepel a levelek alatt, holott a Thaly által használt másolat többnyire a pontos dátumot is tartalmazta. Külön érdemes megemlíteni azt a 15 levelet, amely Thököly augusztus 14–15-én Magyarországról hozzá érkezett folyamodványokra, kérvényekre hozott döntéseit tartalmazza.

Thököly kéziratban levő leveleskönyvei

<i>Dátum</i>	<i>A kézirat jelenlegi helye</i>	<i>Megjegyzés</i>
1696. január 9 – – december 10.	FBBN N5. IV. 9.	Jó állapotban, de elől-hátul csonka
1688–1699	EFK BGy Cat. I. Rex. Regnum. 340. Tit. VI. Pacificationes. D. Tökölyana, 1661–1699.	Eredetileg egy kötethez tartozó, de ma már különálló iratok
1698. január 1 – – március 1.	MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 5.	Alig 12 levél, egy önálló kötet része
1699	MOL G 2. Thököly-szabh. lt. II. 5.	Két, egymás utáni kötetben, de párhuzamosan is vezették őket
1705. augusztus 14–26.	MOL P 287. Forgách cs. lt. 8. tétel	

Végeredményben tehát a következő Thököly-féle leveleskönyvek, illetve töredékek várnak jelenleg is kiadásra:

1. az 1696. évi, ami a hiányzó első és utolsó lapoktól eltekintve teljes;
2. az 1688–1698. között különböző jellegű iratok, három kivételével mind 1698–1699-ben íródott;
3. az 1698. január 1 – március 1. közötti töredék;
4. az 1699. évi teljes leveleskönyv, két kötetben;
5. az 1705. augusztus 14–26. között keletkezett töredék leveleskönyv.

A rendelkezésünkre álló források alapján első lépésben három kötet kiadását tartanánk indokoltnak. Az 1696. és 1699. évi leveleskönyvek egy-egy különálló kötetben jelenhetnének meg, míg a fennmaradó iratok – töredék leveleskönyvek, magányos iratok, összeírások stb. – egy kötetet alkotnának. Ebbe a kötetbe kerülnének bele a hazai és bécsi levéltárakban található, ugyancsak bujdosó vonatkozású iratok. Ezek: végrendeletek, a királyhoz írott kérvények, Veterani erdélyi generális útleveli a Thököly engedélyével hazatért vagy hazaszökött thökölyánusok részére stb. Ugyancsak itt szereplnének az emigráció életével kapcsolatban eddig feltárt török levéltári források magyar nyelvű fordításai is. A kötetekhez személy- és helynévmutató, az idegen és nehezen értelmezhető szavak magyarázata, valamint a latin nyelvű levelek magyar összefoglalása tartozna. Ugyancsak aktuális lenne – elsősorban Thököly naplói és leveleskönyvei alapján – egy életrajzi adattár elkészítése is, amely a Thököly-emigrációban megfordult személyek adatait tartalmazná.

A kiadásokat természetesen nem csupán a korrall foglalkozó hadtörténészek és érdeklődők forgathatnák haszonnal. Hiszen Thököly naplói – és ide sorolhatjuk a leveleskönyveket is – terjedelmüknel fogva a korszak egyedülálló méretű összefüggő szövegemlékei, s ez már az eddig kiadott kötetekre is érvényes, hát még a kéziratban levő, és remélhetően

még lappangó kéziratokra! Ugyancsak méltán számíthatnak a kéziratok az irodalomtörténészek, nyelvészek s nem utolsósorban a turkológusok érdeklődésére.⁶⁷

RÖVIDÍTÉSEK

Forgách cs. lt.	Forgách család levéltára
EFK BGy	Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteménye
FBBN	Filiala Batthyaneum Biblioteca Naționala (Gyulafehérvár)
<i>Kakuk</i> , 1996.	<i>Kakuk Zsuzsa</i> : A török kor emléke a magyar szókincsben. Budapest, 1996. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 23.)
MHHS	Monumenta Hungariae Historica Scriptores – Magyar Történelmi Emlékek. I. Osztály: Írók.
MHHS XV.	Tököly Imre naplója 1693–1694. évekből. (Közli <i>Nagy Iván</i> .) Pest, 1863. MHHS, XV. k.
MHHS XVIII.	Késmárki Tököly Imre naplója 1676–1678 évekből. (Közli <i>Torma Károly</i> .) Pest, 1866. MHHS XVIII. k.
MHHS XXIII.	Késmárki Tököly Imre némely főbb híveinek naplói és emlékeztes írásai. 1686–1705. (Közli <i>Thaly Kálmán</i> .) Pest, 1868. MHHS XXIII. k.
MHHS XXIV.	Késmárki Thököly Imre naplói, leveleskönyvei, és egyéb emlékezetes írásai. II. k. (Közli <i>Thaly Kálmán</i> .) Budapest, 1873. MHHS XXIV. k.
MHHS XXXIV.	Thököly Imre fejedelem 1691–1692-iki leveleskönyve. (Közli <i>Thaly Kálmán</i> .) Budapest, 1896. MHHS XXXIV. k.
MOL	Magyar Országos Levéltár
OSZK Kt.	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
Rákóczi-szabh. lt.	A Rákóczi-szabadságharc levéltára
Thököly-szabh. lt.	A Thököly-szabadságharc levéltára

⁶⁷ Csupán két példát említenénk. *Kakuk Zsuzsának*, az oszmánkori török jövevényszavainkról írott kitéző összefoglalásaiban a XVII. század végéről való adatok zöme Thököly eddig kiadott naplójából és leveleskönyveiből származik. (*Kakuk, Suzanne*: Recherches sur l'histoire de la langue osmanlie des XVIe et XVIIe siècles. Les éléments osmanlis de la langue hongroise. Budapest, 1973. Bibliotheca Orientalis Hungarica XIX.; *Kakuk*, 1996.) Thököly újonnan feltárt kéziratai ismeretében ezek száma jelentősen gyarapítható. (Itt csak a 6. sz. mutatványban szereplő „ortak gazda” kifejezésre utalnék.) Ugyancsak Thököly naplójegyzetei, illetve levélbeni utalásai alapján készítette el *Thallóczy Lajos* és *Győry Tibor* a „Thököly Imre betegsége” című, 1906-ban, a *Századok* hasábjain megjelent tanulmányát is. (Thallóczy Lajos – Győry Tibor: Thököly Imre betegsége. *Századok*, 40. (1906) 726–744. o. I. A körtörténeti adatok összeállítása. [Thallóczy Lajos] 726–741. o.; II. A körtörténeti adatok orvosi megbírálása. [Győry Tibor] 741–744. o. Thallóczy Thaly Kálmán ajánlására a magyar kormány küldte 1904-ben Törökországba Thököly hamvainak a feltárása és hazahozatala ügyében. Jelentéséhez mellékelte körtörténeti összeállítást, amit később a *Századok* rendelkezésére bocsájtott. Uo. 751. o. jegyzet.) Az újabban előkerült kéziratok adataival együtt már egy modern körtörténeti összeállításra is lehetőség nyílt.

FÜGGELÉK

1.

*Zrínyi Ilona levele Makár Péter császári ezredes, horvát nemesúrnak
Isztambul, 1696. január 23–29. között⁶⁸*

FBBN N5. IV. 9. pag. 30.

Ugyan akkor egy Horvát Országai Makár Péter nevű Úrnak *Kegyelmes Aszszonyunk* neve alatt.

Uramtól ő Kegyelmetől értvén, hogy innnen Horváth Országban fognak valamely török rabok menni sarczokkal edgyütt és Kegyelmed felé leszen úttyok, nem tartván az én nemzetemhez és familiámhoz Kegyelmedet is idegennek, kívántam azen levelem által Kegyelmedet attyafísiságosan köszönteni. Istentől jó egészséget és hazánkal edgyüt boldogab állapotot kívánván Kegyelmednek ez új esztendőben. Azomban Zágrádban lévő Apáczaak Klastromában lévén nékem is öcsém, Kegyelmedet kérem, bizonyos embere által jártassa meg. Mind azon öcsémnek s mind egyéb atyámfiainak életi állapottyokról ez illy sarczokért bé járó török rabok tudósítani ne nehezttelye, Kegyelmed jü akarattyát s Atyafiuságát igen kedvesen veszem. Uram ő Kegyelme is ajálván Kegyelmednek atyafísiságos szolgálattyát, úgy én is Asszonyomnak ő Kegyelmének, Kegyelmed kedves házas társának.

Ajánlom ezzel Istennek *Szent* oltamában Kegyelmedet.⁶⁹

2.

*Thököly Imre teljhatalmú pátense Szappanos Mihály ezereskapitány részére
1696. augusztus 7.*

FBBN N5. IV. 9. pag. 135–136.

Szappanos Uram el vitte Patens Pariaja.

Adgyuk tuttára mindeneknek, a kiknek illik e levelünknek rendiben, hogy *Hatalmas* Török Császár maga személyében jöven ki ez jelen való campaniában és úttyát az Dunán által Magyar Ország s Erdély felé, német ellenségnek fel keresésére követvén, mely két országnak is fejedelemségének nevé *Isten* és az hatalmas császárok *kegyelmességéből* mi viselvén, és ebben az két haza lakosítól az el múlt boldogtalan esztendőekben is recognoscaltatván. Reméljük *Isten* jóvoltából a német ellenségnek meg szégyenülését az *Hatalmas* Török Császár fegyvere által, és ennek alkalmatosságával szegény meg nyomorodat hazánknak is a német iga alól való fel szabadulását. E végre hozván minket is ki az *Hatalmas* Császár, hogy szegény hazánkal s annak lakosival jót tegyünk, és a kik *Hatalmas* Török Császár *kegyelmessége* és szárnya alá kívánnak folyamodni, mi általunk az mi alkalmatosságunkal folyamodgyanak. Mú is azért, a végre attuk ezen patensünket *Nemzetes* Vitézöl Szappanos Mihály Capitányunknak kezében, a *Hatalmas* Török Császárunk mellet ő *kegyelmét* el küldvén. Adván olyan hatalmat és szabadságot, hogy a kik az ellenség pártján levő vitézöl rend közül gratiankhoz és *kegyelmességünk*hez folyamodnak, mi képünkben gratiat adhasson, reá bizatot lovas és gyalog zászlónk alá be fogadhassa. A török táboron levő

⁶⁸ A szövegeket betűhív átírásában közöljük, mindössze a központosítást modernizáltuk. A forrásokban található rövidítéseket dőlt betűkkel feloldottuk.

⁶⁹ A levél azon ritkaságszámba menő források egyike, amelyek arra világítanak rá, hogy Zrínyi Ilona milyen úton-módon próbált kapcsolatba lépni a rokonságával. Egy ilyen alkalom adódott, amikor török foglyok érkeztek Horvátországból Isztambulba, hogy a saját – és feltehetően társaik – megállapított sarcát összeszedhessék. Zrínyi Ilona sietett is megragadni az alkalmat, hogy a rabok útján hírt kaphasson a horvátországi rokonairól. Makár Péter császári huszárezredes volt, de horvát nemesként Zrínyi Ilona nyilván bizodalommal fordulhatott hozzá, annál is inkább, mivel a levél szerint rokoni kapcsolatban álltak, vagy legalábbis a két család között szorosabb kapocs lehetett.

lovass és gyalog kuruczoknak kapitányának eő kegyelmét declarálván ezen írásunk által, melynek is nagyobb bizonyosságára attuk ezen levelünket. Datum.⁷⁰

3.

*A Havasalföldön tartózkodó magyarországi és erdélyi nemesek listája
1696. szeptember 19.*

FBBN N5. IV. 9. pag. 160.

Catalogus Curuczorum et Transylvanorum qui sunt in Valachia.

1. Dominus Magnus Stephanus Petroczi qui habet servos ad se pertinentes 15.
2. Dominus Caspar Sandor cum personis quinque
3. Dominus Petrus Madacs cum servis ad illum pertinentibus decem, qui et uxorem et liberos ibi habet.
4. Dominus Franciscus Horvath cum personis nro 3.
5. Dominus Stephanus Horvath Capitaneus cum personis nro 3
6. Capitaneus Sigismundus Pogany cum personis nro 5
7. Jonas Boczko cum personis nro 4
8. Franciscus Ubrisi cum personis nro 2
9. Johannes Kando cum personis nro 2
10. Stephanus Inczedi cum personis nro 2
11. Johannes Oblaczki cum personis nro 2
12. Stephanus Dulo cum personis nro 1
13. Nicolaus Racz cum personis nro 2
14. Andreas Decsei cum personis nro 3
15. Michael Borbely cum personis nro 2

Sequuntur Transylvani

1. Magnus Dominus Nicolaus Orlai cum personis nro 4
2. Magnus Dominus Ladislaus Kemeny cum personis nro 4
3. Paulus Daczo cum personis nro 5
4. Johannes Nemes cum personis nro 3
5. Georgius Nemes cum personis nro 2
6. Petrus Kalnoki cum personis nro 3
7. Johannes Komaromi cum personis nro 3
8. Stephanus Debreczeni cum personis nro 4

Prenominatis Curuczonibus Hungaris et Transylvanis dabatur ad huc provisio de carne et Pane ex gratiosa dispositione Supremi Ministri; reliqui qui fuerunt acceperunt servitia Domini Valachiae Principis, suntque sub illius vexillis etc.⁷¹

⁷⁰ Miután csapatai nagy része elhagyta Thökölyt, 1695-re fokozatosan Szappanos Mihály, az egykori végvári vitézből lett császári, majd kuruc hadnagy lett az emigráns sereg központi alakja. 1696-ban már Thököly ezredese. A nyári hadjárat megindításakor a nagyvezér engedélyezte neki, hogy csekély, alig 40 (!) fős lovassággal csatlakozzon a török főszereghez. A számára kiadott pátensében Thököly teljhatalommal ruházta fel, és egyik bizalmas hívét, Pápai Gáspárt is mellé adta. (Feltehetően ilyen pátensek lehettek azok is, amiket 1697 őszén a hajdúvárosokban és Debrecen környékén terjesztettek Szappanos nevében.) Az 1696 nyarán várt magyarországi betörésből ugyan semmi sem lett, de legalább Szappanos lovasainak ideig-óráig megoldódtak az ellátmányi gondjai.

⁷¹ 1695-ben a havasalföldi vajda hajlandó volt befogadni a Duna mentén tengődő bujdosók egy részét. Mintegy 500-550 kuruc katonát a fejedelemség végváraiban helyezett el, a nemességet pedig Bukarestben és környékén telepítette le. Thököly alábbi kimutatása összesen 15 magyarországi és 8 erdélyi nemesurat említ, akik 89 (!) főnyi kíséretükkel Bukarestben kaptak szállást. A nemesek között voltak Thököly legbennsőbb hívei, Sándor Gáspár, Petrőczy István generális, Madách Péter főkapitány, br. Orlay Miklós egykori putnoki

4.

*Thököly Imre levele a nagyvezérhez
Istanbul, 1698. március 1.*

MOL G 2 Thököly-szabh. lt. II. 5. Thököly 1698. évi kiadatlan leveleskönyv-töredéke,
fol. 102r–130r.

Fő vezérnek iratott Die 1 Martii 1698.

Az Hatalmas Császáruk szolgáltyában az vég házakban levő kurucz boerok és egyéb hadak embereket küldvén bé magok közül hozzám. Ezen ember elsöben is Drinápolyt és az Nagyságod kapuját érvén, az kurucz hadak képében az suplicatiolist be atta Nagyságodnak. Azért Nagyságod szolgálja én is az vég házakban szolgáló kurucz hadak mellett küldöttem Nagyságodnak ezen alá-zatos leveletem, kérvén én is Nagyságodat orvosollja szegényeknek dolgokat, s adgya jó vála-szát s fermányát egy orával eléb az Landor Fejérvárra és Tömösvárra küldött emberem által. El ne feletkezzék az kuruczoknak meg ígért hely és palánk dolgába is, hogy arrul is Nagyságod fermányát, az mely emberem most oda megyen hozzájuk vihessen meg nekik. Hogy azok is, Hatalmas Császár is az Nagyságod reájok való gondviselését és kegyelmes szemeinek reájok való fordítását látva, annál job szivel szolgálhasanak. Az ferman Nagyságodé.

Inclusa.

Édes Nagyságos Uram, Nagyságodat egynehány rendbeli dologba arzoalim által meg ke-restem, de válaszom nem jövé. Mire vélni nem tudom, talám Nagyságodnak reám, szolgájára neheztellése lehet az búsitásért, de Istenen és Nagyságodon kívül kit tudgyak meg keresni, kinek tudgyak panaszlani, másdul orvoságot Nagyságodon kívül én az én dolgaimnak és bújaimnak nem reménlhetem. Landor Fejérvárat és Drinápolyban előttem, Nagyságod szolgálja előtt lett Nagyságod szép szavai s biztatási szivembe vadnak, tudván máskint is hogy Nagyságod az én jó uraimnak Kara Musztafa és ugyan Kuprili Musztafa Passa vezéreknek nemzetébül való lévén, mind az én állapotomat, mind az Hatalmas Török Császár méltóságát s Török Nemzet hitit má-soknál jobban meg tudgya gondolni. De máskint is, jól tudom azt is, hogy Nagyságodnak Isten segítségébül minden szándéka az, hogy az ellenségre hadait szaporítsa, jó rendbe vegye és az ellenségen boszszút állani igyekezzék. Azért Nagyságod én felöllem, régi szolgájáru, az mellet-tem levő boerokru, és egyéb kapumhoz tartozókru, úgy az vég házakban levő magyar országi boerokru s vitézlő rendekről se feletkezzék el. Ha mi kegyelmességgel kíván hozzánk lenni, á vagy ha mi rendelése parancsolattya leszen, akarattját tuttomra adni méltóztassék, az bajramig had én is, úgy más hozzám tartozók is Nagyságod fermányához képest láthassuk tedarikunkat. Az mely kapitány Orta Magyar Országbul az kurucz hadakat Bogdánra által hozta, Erdély Országon, és az Lengyel Országi végeken által, itt telvén mellettem, most azt is Nagyságodhoz küldöttem, együtt az kapudsilar tyhammal, úgy, hogy Nagyságod válaszát és fermanyat vévén mehessenek Landor Fejérvárra s Tömösvárra a hadak közzé. És ugyan azt az Szabó Mihály nevü kapitánt, ha Nagyságodnak parancsolattya leszen, küldhessek Magyar Országba, az ottan most is fegyverben és hűségben levő kuruczok közzé, kikről Nagyságodnak ennek előtte is irtam. És most is jöt olyan hirem, hogy elugen vadnak most is az némettül el pártolt és ellene fegyvert fogott ma-gyarokba, az kik az erős s szoros hegyekbe s erős helyekbe vonván magokat. Az tavaszt várják, mint hogy Magyar Országban most nagy tél, és igen nagy havak voltanak, az ki akart volna is jöni az Császár hűségére nem jöhetett, de az ellenség is vigyázza az Tömösvár felé jövő utakat s annak is vagyon hire, hogy az élés Tömös Várat el fogyott, kivált lónak való élés nincsen, az kik

főkapitány, de Bukarestbe költözött az udvari tisztek egy része is, így pl. Horváth István és Csebi Pogány Zsigmond kapitányok. Itt találjuk a fejedelem (és később II. Rákóczi Ferenc) két portai diplomatáját, Horváth Ferencet és Ubrisi Ferencet is. Az erdélyi nemesek még 1690 telén hagyták el hazájukat, Thököly rövid idejű „pünkösi fejedelemségét” követően. Számuk igencsak megcsappant, hiszen kilenc évvel korábban az erdélyi – leginkább is székelyföldi – nemesség színe-virága követte a bujdosásba hűségből vagy éppén kényszerű-ségből Thökölyt. 1695-re azonban többen meghaltak, számosan pedig uruk és a török Porta engedelméből hazatérhettek vagy megszöktek.

Tömösváratt az kuruczokba vadnak is, nem tarthatták lovakat. Az *Landor* Fejérvári Passa keze alatt levő kuruczok is oszolni kezdettenek az szükség miatt, mind nekem s mind az kuruczoknak Nagyságod Apánk, Anyánk, Nagyságodra marattunk. Mind ezekben az én kaputsilar tyham Nagyságod fermánya szerint fog cselekedni, mind Magyar Országra, mind Erdélyre embereimet el küldi, mind pedig az kuruczoknak az palánk vagy helyek iránt Nagyságod fermányát meg viheti, ha Nagyságod kegyelmessége léssen.⁷²

5.

*Thököly Imre levele Szentandrásy János nándorfehérvári ügyvivőhöz
Isztambul, 1698. november 9. előtt*

EFK BGY. Cat. I. Rex. Regnum. 340. Tit. VI. Pacificationes.

D. Tökölyana, 1661–1699. Nr. 22. – Részlet

30.

[28r] 2. Ali Passa, az meg holt Duna Capitányának a fia Orosz Csikon az apja csiflikjében szálván, és most hozzá tartozó csiflikjeinek is biradalmába levén, köldötte ide pecsétje alát egy levelet. Kiben írja, hogy az apjától marat Belena nevű s a Duna mellett levő csiflikjét, mely is Sisto és Nicapoly között vagyon, ez előtt két esztendővel kérttem volt az feleségem pénzén az apjától, az mint hogy a Dunán le jöttünkben feleségemmel együtt meg nézhettük volt, ot szálván ki, tavaly pedig az határát azon falunak, a kiben azon csiflik vagyon, meg nézettük volt. Im, az említet levélnek magyarazatyát *Kegyelmednek* is meg küldöttük, *Kegyelmed* azért erről a dologrol mind Váradi Istvánnal, mind az Úrral, mind Madács Uramékkal beszéljen. [28v] Ha *Kegyelmednek* jóvalja, és jóvendüre valamely jó consequentiakra nézve jónak látja, hogy meg vegyük, feleségem el szánta, valamely még keze között meg maradt arany művecskéjét is, meg veszi. Valamint lehet, az árrát meg szerzi, ennek kézhez vételére bizonyos emberét is expediálja, és az mikor ezt meg veszi pedig, egy gyimiat is szerez ha ezen az úton más cselédes és bele intertionatus kuruczok, magokra czélozó javát is az mi protectionk s nevezetünk alát assequatlya. Mert annak az falunak anyi az határa, az mint meg vizsgálattuk, hogy ottan ezer köből vetést is el tehetni, s meg anyi szekér szénát is gyüthetni, tüzi fája is vagyon, egy sziget levén ellenében. Nicapoly s Orosz Csik nem mesze, Sisto három órání föld. Az gabona, bor, sertés olcsó, az kuruczok majorsága it is szaporodik, úgy ot is, a mint hallyuk, némellyeknél, a kinek felesége, gyermeke vagyon, ot volna könyeb föld az élődésre. In tali casu Madács Uram is adná ot el az házát, s lenne ebben a vásárlásban, ortak gazda is lehetne ottan. Az Porta [24r] részéről a protectionalist és a szabados kereskedésre való fermant is meg szerzenők etc. De ehez elsőbben ez kell, hogy végét várjuk, békeség léss-e, vagy tovább is continualtatik az háborúság a két nemzet között, ha continualtatik-e, az Vezér az Duna mellett meg ígért coloniat s ebben építendő palánkot conferralja-e, az mint erről nekünk Drinapolyból irt volt (mely levelet is le parialtatván, ime, mind a török párt s mind a magyar párt el küldöttük). Ha az dolgok úgy hozzák, hogy a ... inter irrumpalhatik és jónak láttya *Kegyelmednek*... az Vezérnek *Kegyelmed* oda küldöt levelével eszébe *juttatni* azt az ígéréit, a vagy hogy úgy teccik jobban *Kegyelmednek*, hogy Drinapolyba érkezvén az Vezér, ebben a dologban mi aggredialjuk. Viteatis *Dominis*, mi ebben a dologban azt cselekeszük, a mi *Kegyelmednek* teccik. Ha arra menne a

⁷² 1697 második felében Thököly csapatai jelentősen megszapordtak a két turnusban török földre menekült hegyaljai felkelőknek köszönhetően. Az új kurucságot a Porta Tomesváron, Nándorfehérváron és a Duna menti véghelyeken telepítette le. A kuruc csapatok még 1698 elején követet küldtek Thökölyhöz, hogy járja ki a számukra már korábban megállapított ellátmány folyósítását, és sürgesse a katonaság részére ígért palánkról szóló fermán (szultáni parancs) kiállítását. Thököly szerette volna elérni, hogy csapatait önálló tömbben, önrendelkezési jogokkal ellátva telepítsék le a Duna mentén, és e célra a galambóci vagy az ipeki palánkot és környékét kérte a nagyvezértől. Közben hírek érkeztek a még otthon maradt és a hegyekbe húzódtott fegyveres ellenállókról is, akik ugyancsak készülnek Thököly mellé. A magyarországi ellenállókkal fönntartott kapcsolat kulcsembere egy Szabó Mihály nevű kuruc kapitány volt, aki korábban a hegyaljai felkelők küldöttjeként személyesen tárgyalt a nagyvezérrel, s később, 1697 őszén-telén ő hozta át Moldvába a szalánci hegyekben össze csoportozott kurucokat. Thököly újra Magyarországra kívánta küldeni, hogy a tavasz folyamán a hegyekben bujkáló maradék heveit is áthozza.

dolog, hogy az Vezértől conferaltatnék a kuruczságnak in tali statu bellig erationis a colonia, miért kellenék mi nekünk másut vásárlani, ha az véget úgyis assequalhatyuk a miért az a vásárlás volna, egyéb aránt a feleségem azért is kapna azon a belenai csifliken, hogy az papista falu s nincs is több [24v] papista falu annál. Ot mi tali casu templomot is építne emlékezetre, kiben az szegénység is concurrálna, azt mint azt az ot levő pater által tractaltatta is az szegénység. Ha penig csifliket magáévá tenné, akkor az Valide Szultanat és általa az anyát is meg keresné s maga sem száná fárcságát Drinápolyba azért. Reméljük, azt a falut, kiben is vagyon 80 kenyeres gazda, meg nem tartanak töllünk, az Valide Szultana jószága levén most az a falu. Ebben az Császár hasznadárja is ígerte jó akaratyát, hogy szerez egy falut, ha tovább is *itten* bujdosni kénszeritetnénk. Ha azért teczik ezen dolog *Kegyelmeteknek*, Váradival beszéljen, hogy arra a Dunán le jövet ennek az csifliknek minden alkalmatosságát ujjaban revidealja s az Ali Pasa fiával is tractálja, hogy mihent ide jön, emberünket külgyük hozzája s véget érünk velle. Próbálja ez iránt is elméjét, ha tovább az eöt erszényt nem szállithatya-e, mert ez most reá szorult annak az csifliknek el adására.

3. Jerusalemi úttya iránt szándékát feleségem ma sem tette le, akár békeség s akár háborúság legyen [25r] XX. votunya levén erről ennek már, mind Rómában s mind az Franciaiz Udvarnál is híre levén, de hogy e nyártól el múlt útya, *Kegyelmet* se okozhatya, mert az Vezéren erővel *nem* vehete. Másként mi haszna annak az fermannak az kit a maga szabadsága iránt szerzet Abdi P[asa]. tihaságában, ennek a Császárnak idejében, hogy ot lakhassék, valahol akarja ebben a birdalomban, ha szabadságával nem élhet. Drinápolyba érkezvén az Vezér, ezt meg kívánja orvoslani.⁷³

6.

*Zrínyi Ilona levele gr. Esterházy Antal huszárezredesnek
Isztambul, 1699. június 3.*

MOL G 2 Thököly-szabh. lt. Thököly 1699. évi leveleskönyve. II. k. fol. 6r-v.

Aszszonyunk neve alatt. *Gróf Esterhas Antal Uramnak.*

Méltóságos Groff édes Öcsém Uram.

Kegyelmed Drinápolyból írott levelét jó kívánságát s maga ajánlását kedvesen vettem, Isten Kegyelmedet áldgya meg érette. Bánom, Kegyelmeddel, magával nem beszélhettem, és némelly pratensiom iránt való igasságomat Kegyelmednek meg nem mutathattam, hogy a hol illett repraesentálhatta volna, el hiszem mind azonáltal, hogy az ő Felsege igassággal tündöklő császári s királyi széki előtt az én igasságomnak alázatos repraesentációja ha továbbra halad is, de semmi időben meg nem hal. Felettébb való gyötrelmem vagyon gyermekim állapattján, hogy ennyire engemet, édes annyokat el felejtének. Nem csudállom, hogy azt cselekedték az háborúságnak idején (noha Gyermekeknek édes annyokhoz való szereteteket semmi féle üdö, igazság, szó el nem mecshetné), de már avagy csak miolta békesség van is rollam meg nem emlékeznek. Holott tökéletesen hiszem, mint szintén Kegyelmed édes anyja s nényne véghez vihették az Felseges Udvarnál, hogy Uramnak ő Kegyelmének irhassanak. Annál inkább az, hogy avagy csak életek, egésséget felől engem tudósíthattak volna. Kirül, ha Kegyelmed nekik érteniek id Kegyelmedtül

⁷³ Thököly jó kapcsolatot ápolat Ali Pasával, a dunai hajóhad parancsnokával, akinek halála után a fia hajlandó volt eladni Zrínyi Ilonának egy Belcna nevű bulgáriai katolikus falut. Thököly régtől fogva próbálkozott, hogy a kuruc katonaság számára engedélyezzenek egy önrendelkezéssel bíró kolónia létrehozását, a fejedelmi udvar, ill. a családos kurucok céljaira pedig elsőrendű lett volna a Zrínyi Ilona részére vásárolandó Duna menti bolgár falucska. Az itteni *csiflik* (tanya, majorság) az egész udvartartást és az előkelő nemeseket is eltarhatta volna. Ennek okából még Madách Péter főkapitányt is arra biztatta, hogy adjja el a nándorfehérvári házát, és ő is vásároljon földet a bolgár faluban, ahol mint *ortak gazda* („társgazda”), Thökölyékkal együtt gazdálkodhatna. Külön érdekesség Zrínyi Ilona jeruzsálemi zarándokútjának a terve, amiről a levélrészlet tudósít minket. A terv már régóta foglalkoztatta a fejedle messzonyt, de az út évről-évre halasztódott, holott mind a pápánál, mind pedig a francia királyi udvarban tudtak a tervéről. Az utazás kizárólag a nagyvezér kegyétől függött, amiért Thököly kesereg is, mivel annak a korábbi engedélynek sem lett foganatja, ami Zrínyi Ilona számára a birodalom bármely területén engedélyezte a letelcpcdést.

igen kedvesen veszem. Köszöntvén mind az által őket anyai szeretetemmel, hogy ha őket láthattya, mind palatinusné asszonyomnak, mind Kegyelmed édes annyoknak s nényeknek irtam, de urok után való titulusokat nem tudván.

Kegyelmed becsülettel szolgáló Attyafia.⁷⁴

7.

*Lista a Thököly és Zrínyi Ilona udvartartása számára hozott
havasalföldi szarvasmarhák szétosztásáról
Isztambul, 1699. december 8.*

MOL G 2 Thököly-szabh. lt. Thököly 1699. évi leveleskönyve. II. k. fol. 48v–49r.

Csontos János kezéhez az Úr, Orlai Miklós Uram által resignaltatott 68 havasalföldi marháknak laistroma, kiknek, mint és mennyibe intertetet.

Magunk szükségére vonó ökörnek és béres marháknak eökö. nro. 20.

Borjúzó fejős tehén nro. 12. és az bika, avagy hogy az borjúzó tehén ki nem telhetnék, két ökör vagy két jó meddő tehén helyette.

Baj Mihály Uramnak – eökö 2, tehén 1.

Komáromi Uramnak – eökö 2, tehén 1.

Borsi, Szkarossi és Geczei Uraméknak – eökö 4, tehén 2.

Pápai Gáspárnak két ökö, Mátyás Mesternek – egy ökö s egy tehén, és Munkácsi Jánosnak – egy ökö.

Ezen tehén penig, specialiter Mátyás Mesternek rendeltetik, az ökrökben való része is fen maradván.

Szeözlössi Sigmondnak – eökö 2, tehén 1.

Sándor Mihálynak, Fekete Jánosnak, Görög Miklósnak, Boer Jánosnak, András Deáknak, Fogarassinak – eökö 4.

Zemlininek – eökö 3.

Andrássi Jánosnak – tehén 1.

Sütő Geörgynek és a' három szakácsnak – marha 2.

It levő musikásoknak, mester embereknek, Pandurnak, Lovász Laczkónak, Tilinkónak – marha 2.

Hajdú Márton, Szoboszlai János, Tordai, Görög G[y]urka, Gránát, Szász Marczy – eökö 2.

Szilág[y]jinak s az velle ki ment eöreg béresnek – marha 1.

Lengyel Jánost penig it meg kinalván az marhával, az ló, marhabeli része az lóban vagon, az mint, akkor is neki meg mondták.⁷⁵

⁷⁴ Gr. Esterházy Antalt, Thököly unokaöccsét, 1698. szeptember 13-án cjtették foglyul egy Temesvár környéki csetepatéban. Egy ideig Szappanos Mihály kuruc kapitány temesvári házánál lábadozott, majd Isztambulba hozták, ahol a hírhedt Jedikulába került. Thököly hónapokon át mindent elkövetett, hogy saját felelősségére kiengedjék a Jedikula falai közül, és az ő udvarában tartózkodhasson, de sikertelenül. 1699. április 13-án azonban ütött a szabadulás órája, a fiatal gróf Drinápolyból írta meg az örömhírt Thökölynek, Zrínyi Ilonának pedig felajánlotta, hogy elviszi a hazaküldendő leveleit. Zrínyi Ilona ekkor Esterházy Pál nádor feleségének, Thököly Évának és Esterházy Antal édesanyjának, özv. Esterházy Ferencné Thököly Katalinnak is írt. Levelciből a gyermekei után vágyakozó édesanya fájdalma csendül ki, mivel azok annak ellenére sem írnak neki, hogy a két úrihölgy már korábban kijárta a császári udvarnál az ehhez szükséges engedélyt.

⁷⁵ Miután 1695-ben a szultán Thökölyt elszakította a csapataitól, a korábban több száz főből álló udvartartása töredékére apadt le, de Thököly még így is csak nagy nehézségek árán tudta eltartani embereit. Az akadozó portai ellátmány pótlására a saját és nem utolsó sorban Zrínyi Ilona értékeit adta zálogba, hogy a kis kolónia életét fenntarthatassák. A szultán engedélyével a havasalföldi vajdaságból vásároltak szarvasmarhákat, sertéseket. Ezen tranzakcióknak mind Thököly kézírataiban, mind az egykorú török és román forrásokban nyoma maradt. A lista jól tükrözi az 1699 végi állapotokat, mivel a vásárlást lebonyolító Orlay Miklóssal együtt mindössze 30 nevet tartalmaz. A névsor meglehetősen vegyes, hiszen Thököly diplomatai

8.

*Thököly Imre levele ifj. Afra Péternek
Nikomédia, 1705. augusztus 14–26. között*

MOL P 287 Forgách cs. lt. 8. tétel. Thököly 1705. évi leveleskönyve, fol. 21v.

Aphra Péter Uram levelének párja.

A Méltóságos Fejedelem Kedves Fiam Uram mellett continuuskodó szolgálkánk meg küldötték *Kegyelmed* 20. *Ann praeteriti* írot levelét. Micsoda haza fia lett legyen a' *Kegyelmed* édes atya, édes hazánkért és az igaz magyar igyért tévén lé életét, ara Mi is jó emlékezünk. *Kegyelmed* hozzánk fen tartó jó indulattyát, és szolgálatunkra vala maga insinuatíóját és készségét is *kegyelmessen* agnoscallyuk. Ezen írásunkal mi is meg becsülni kívántuk. Ajánlván ezzel, Isten éltesse *Kegyelmedet*.

*Nicomediae, die ... Augustii Anno 1705.*⁷⁶

9.

*Thököly Imre levele Barkóczy Ferenc generálisnak
Nikomédia, 1705. augusztus 14–26. között*

MOL P 287 Forgách cs. lt. 8. tétel. Thököly 1705. évi leveleskönyve. fol. 22r.

Gróff Barkóczy Ferencz Uramnak, Jóakaró Bátyám Uramnak, cö *Kegyelmének*.

Méltóságos Gróff, Jóakaró Uram Bátyám!

Mioltától fogva *Kegyelmednek* édes Magyar Nemzetünk igaz igye szolgálattában való létét megérttem, hozzám való atyafiúságához s régi ismeretségünkhöz képest mind vártam *Kegyelmed* rólam való megemlékezését, én *Kegyelmedet* abban megelőzni kívánván, az Nemes Ország mostani közönséges gyűlésére deputaltatott meghitt becsületes szolgám T. T. [Bay Mihály – S. I.] által kívántam *Kegyelmedet* látogatni és *Kegyelmednek* becsületet tenni. Szóval is izenvén általa *Kegyelmednek*, kérem *Kegyelmedet*, szavának hitelt adni méltóztassék, és ha miben *Kegyelmed* jó akarattyát s assistentiáját kívánnya, kivált némelly szorgos dolgaim promotíójában, ő *Kegyelmétől* ne denegállya, mellyben mint hogy nem is kételkedem. Úgy Isten jobb időkre juttatván magamat *Kegyelmednek* minden kori háladatosságra igirem, ajánlván Isten oltamába *Kegyelmedet*.

Nicomediae, die ... 1705.

Kegyelmednek minden javát kívánó s régi jóakaró attyafia.⁷⁷

(Baji Mihály, Pápai Gáspár), bizalmi emberei (Lengyel János, Munkácsi János, Sándor Mihály) mellett az udvartartás egyszerűbb, de nem nélkülözhetetlen tagjait – szakácsok, zenészek, lovászok stb. – is megtaláljuk benne. A lista megemlíti a hűségés „secretariust”, a naplóíró Komáromi Jánost és Thököly török tolmácsát, Szentandrassy Jánost, de Thököly udvarában találjuk a hegyaljai felkelők képviselőit is. Borsy Pál, Szkaróssy Sámuel tokaji jegyző, Giczci Zsigmond és Zemlényi György módos hegyaljai szőlőbirtokos nemesként tevékeny részesei voltak a felkelésnek, majd török földre menekültek. Borsy itt is halt meg, társai viszont még 1701-ben hazatérhettek.

⁷⁶ A címettről csupán annyi derül ki, hogy csatlakozott a szabadságharchoz, édesapja neve azonban Thökölynek is ismerős volt. Az idősebb Afra Péter végvári vitézként kezdte a pályafutását Ónodon, majd lovas hajdúkapitányként csatlakozott a kurucokhoz, és többek között az ő parancsnoksága alá tartozott a későbbi híres kuruc ezredes, Deák Ferenc is. 1677 novemberében egy Tiszaluc környéki ütközetben esett el. Thököly azidőtájt többször is megemlékezett róla a naplójában.

⁷⁷ A hosszú ideig kassai vicegenerálisként tevékenykedő Barkóczy Ferenc nem tartozott Thököly régi hívei közé. 1683-ban ugyan kényszerből csatlakozott hozzá, de rövid időn belül visszatért a császár hűségére. A Rákóczi-szabadságharc elején Kassára húzódtott a kurucok elől, és csak 1704 őszén hódolt meg Rákóczinak. 1705 nyarán már generális, és a Duna–Tisza közti kuruc hadak és őrségek generalis commendansa volt. Atállásáról maga Thököly is értesült, és mint az „igaz ügy” szolgálatába szegődött újdonsült kuruc főtisztet üdvözölte.

István Seres

THÖKÖLY'S DIARIES AND BOOKS OF CORRESPONDENCE

Summary

In the middle of the 19th century, the Hungarian Academy of Sciences started to publish the volumes of *Monumenta Historica Hungariae* – Hungarian Historical Monuments. Among others, its *Scriptores* series included Prince Imre Thököly's diaries and books of correspondence written between 1676 and 1705. This collection of sources, issued as the 15th, 18th, 23rd, 24th and 34th volumes of MHHS, has remained the primary authority on the period's Central European history to date. These five volumes, however, do not comprise all the existing sources from the lives of Thököly and his followers in the Turkish exile. Ever since the pioneering activity of Iván Nagy, Károly Torma and Kálmán Thaly, Hungarian historiography has been obliged to research and publish the remaining manuscripts. The growing interest in Thököly has led to serious scientific disputes between Hungarian historians in the past few years, which, together with the prospect of the Thököly memorial year in 2005, make the survey of Thököly's manuscript legacy a current issue.

The study draws the reader's attention to Thököly's five unpublished books of correspondence and document fragments: a book of correspondence from 1696; separate documents from 1688-1698 that used to belong to one volume originally; the excerpts from a book of correspondence from 1 January to 1 March 1698; a two-volume book of correspondence from 1699; and the fragments of a book of correspondence from 1705. These contain hundreds of documents that have been unknown so far. In the letter books not only the lives of Thököly and the exiles are dealt with, but the political correspondence of the expatriate prince can also be traced, as well as the copies of certain private letters of Ilona Zrínyi can be found. All along, Thököly tried to maintain relations with his followers back home, his onetime officers now in Habsburg service, and also with the outlaws who had withdrawn to the mountains. Recently, Turkish and Austrian sources verified that Thököly and his exiles played a significant part in the preparation of the Hegyalja uprising and the fugitive movement of the Tiszahát in 1697, which led straight to the outbreak of Prince Ferenc II Rákóczi's war of independence. It should also be remembered that there were thousands of Hungarian soldiers, noblemen and common peasants that lived in the Balkans during the 18-year period of the exile, and many of them died in the territory of the Ottoman Empire.

The study makes a proposal for the possible methods of publishing this invaluable material, and features a few interesting documents in the appendix.

István Seres

LES JOURNAUX ET LES RECUEILS DE LETTRES D'IMRE THÖKÖLY

Résumé

L'Académie hongroise des Sciences a commencé à publier, au milieu du XIXe siècle, les volumes des Monuments de l'histoire hongroise (*Monumenta Historica Hungariae*) dont la série *Scriptores* contient aussi les journaux et les recueils de lettres, écrits entre 1676 et 1705, par le duc kouroutz Imre Thököly. Ces sources parues dans les volumes XV, XVIII, XXIII, XXIV et XXXIV comptent toujours parmi les sources historiques principales de l'histoire de l'Europe centrale et orientale de cette époque. Cependant ces cinq volumes ne comprennent pas toutes les sources conservées sur la vie de Thököly et de ses compagnons exilés en Turquie. Depuis les travaux pionniers d'Iván Nagy, Károly Torma et Kálmán Thaly, l'historiographie hongroise est encore redevable de l'exploitation et de la publication des documents manuscrits. L'année commémorative Thököly de l'année prochaine et l'intérêt grandissant que lui porte les historiens hongrois

ces dernières années, le sujet ayant suscité aussi des débats vifs et sérieux, mettent à l'ordre du jour l'exploration de l'héritage manuscrit de Thököly.

L'étude attire l'attention sur cinq recueils de lettres et des fragments de documents inédits de Thököly (recueil de lettres de 1696; documents de 1688 à 1698 aujourd'hui séparés mais appartenant à l'origine au même volume; fragments d'un recueil de lettres qui datent du 1er janvier au 1er mars 1698; recueil de lettres en deux volumes de 1699; fragments d'un recueil de lettres de 1705) qui contiennent plusieurs centaines de documents inexploités. Dans ces livres copiés, on trouve non seulement des renseignements sur l'exil de Thököly et de ses compagnons, mais aussi sa correspondance politique menée en émigration et la copie de certaines lettres privées envoyées en Hongrie par Ilona Zrínyi. Thököly a essayé de garder le contact avec ses partisans restés dans le pays dont ses anciens officiers désormais en service impérial et aussi avec les kouroutz indigents qui s'étaient retirés dans les montagnes. Récemment des sources turques et autrichiennes ont également démontré le fait que Thököly et ses compagnons en exil avaient joué un rôle important dans la préparation de l'insurrection de Hegyalja de 1697 et du mouvement des réfugiés de Tiszahát qui avaient conduit tout droit à l'éclatement de la guerre d'indépendance de Rákóczi. On ne doit cependant pas oublier que durant les 18 années de l'émigration, des milliers de soldats, d'aristocrates et de simples paysans sont passés sur les Balkans et que beaucoup d'entre eux ont terminé leur vie sur le territoire de l'Empire ottoman.

L'étude fait des propositions sur les possibilités de publication de ces documents inestimables et, en annexe, elle en présente quelques-uns.

István Seres

DIE TAGEBÜCHER UND BRIEFSAMMLUNGEN VON IMRE THÖKÖLY

Resümee

Die Ungarische Akademie der Wissenschaften begann um die Mitte des 19. Jahrhunderts mit der Herausgabe der Bände der Monumenta Historica Hungariae (Ungarische Historische Erinnerungen). In deren Reihe Scriptorum erschienen auch die zwischen 1676 und 1705 verfassten Tagebücher und Briefsammlungen des Kurutzenfürsten Imre Thököly. Die Quellensammlung, die als Band XV, XVIII, XXIII, XXIV und XXXIV der MHHS erschienen ist, bildet bis heute die erstrangige Quelle der mittel-osteuropäischen Geschichte dieser Ära. Diese fünf Bände enthalten jedoch keineswegs alle Quellen, die über das in der Türkei geführte Leben von Thököly und seinen Landflüchtigen-Anhängern erhalten geblieben sind. Die ungarische Geschichtsschreibung schuldet uns seit dem Bahn brechenden Werk von Iván Nagy, Károly Torma und Kálmán Thaly das Erschließen und die Publikation der noch nur im Manuskript vorhandenen Texte. Das Thököly-Gedenkjahr 2005, sowie das in den vergangenen Jahren wieder erstarbte, zum Teil zu ernsthaften fachlichen Diskussionen führende Interesse an Thököly verleihen der Erschließung des Manuskriptnachlasses eine besondere Aktualität.

Die Studie lenkt die Aufmerksamkeit auf fünf nicht publizierte gesammelte Briefbände, bzw. fragmentarische Schriftensammlungen von Thököly (Briefband des Jahres 1696; ursprünglich zu einem Band gehörende, heute jedoch selbständig vorhandene Schriften aus den Jahren 1688 bis 1698; fragmentarischer Briefband der Zeit zwischen dem 1. Januar und dem 1. März 1698; zweibändige Briefsammlung des Jahres 1699; fragmentarischer Briefband des Jahres 1705), in denen mehrere Hundert unbekannte Dokumente zu finden sind. In diesen Kopiebüchern findet man nicht nur die Landflucht von Thököly und seinen Anhängern, sondern auch den politischen Briefwechsel des Emigrierten und die Kopie einzelner, nach Hause geschickter Briefe von Ilona Zrínyi. Thököly versuchte bis zuletzt, mit seinen daheim gebliebenen Anhängern, seinen ehemaligen, nunmehr in kaiserlichem Dienst stehenden Offizieren, und nicht zuletzt mit den Kurutzen, die sich in die Berge zurückgezogen hatten, Kontakt zu halten. Neuerdings wiesen auch türki-

схе und österreichische Quellen nach, dass die Emigration von Thököly einen entscheidenden Anteil an dem Aufstand von Hegyalja (Tokajer Gebirgsland) und der Vorbereitung der Bewegung der Landflüchtigen von Tiszahát (Obere Theißgegend) im Jahre 1697 hatte, die geradewegs zum Ausbruch des Freiheitskampfes von Rákóczi führten. Gleichzeitig darf man jedoch nicht vergessen, dass in den nahezu 18 Jahren der Emigration Tausende ungarischer Soldaten, Adelige und einfacher Bauern auf dem Balkan verkehrten, und viele von ihnen auf dem Gebiet des Osmanischen Reiches ihr Leben ließen.

Die Studie macht einen Vorschlag, wie dieser Stoff von unschätzbarem Wert herausgegeben werden sollte, und gibt im Anhang durch einige interessante Dokumente einen Vorgeschmack auf den Stoff.

Иштван Шереш

ДНЕВНИКИ ИМПРЕ ТЕКЕЛИ И ЕГО КНИГИ ПИСЕМ

Резюме

Академия Наук Венгрии в середине XIX века приступила к изданию Венгерских Исторических Мемуаров – Monumenta Historica Hungariae – в которых в одной из серий под названием Scriptorum получили место дневники и книги писем князя куруцев Имре Текели, написанные в период 1676–1705 гг., Сборник источников, изданных в томах MNHS XV, XVIII, XXIII, XXIV и XXXIV, до наших дней является первоисточником первого ранга для истории средне-восточной Европы той эпохи. Эти пять томов однако отнюдь не содержат все источники, сохранившиеся о жизни Текели и его приверженцах-скитальцах. Венгерская историография со времени издания работ первопроходцев Ивана Надь, Кароя Торма, Кальмана Тали остается до сих пор в долгу в деле исследования и издания имеющегося еще рукописного материала. Будущий год будет посвящен памяти Текели, и в связи с этим в кругу венгерских историков в последние годы вновь оживился интерес к теме Текели, сопровождающийся серьезными научными спорами, чему дает особую актуальность вскрытие рукописного наследия князя.

Настоящая статья обращает внимание на неизданные еще пять книг писем Текели и оставшиеся неизданными документы (книга писем от 1696 года, письма 1688–1698 годов, принадлежавшие первоначально к одному тому, но ныне это уже отдельные документы, фрагменты книги писем, написанных в период с 1 января по 1 марта, двухтомник писем от 1699 года, фрагменты книги писем от 1705 года, в которых имеется несколько сот неизвестных документов. В этих книгах-копиях идет речь не только о скитаниях Текели и его соратников, но в них можно найти также политическую переписку Текели, вынужденного жить в изгнании, кроме того, копию некоторых частных писем Илоны Зриньи. Текели до конца своей жизни старался поддерживать связь со своими соратниками, оставшимися на родине в Венгрии, своими бывшими офицерами, которые теперь уже находились на службе кайзера, и не в последнюю очередь с куруцами-бедняками, ушедшими в горы. В последнее время турецкие и австрийские источники подтверждают, что Текели в период эмиграции принимал деятельное участие в подготовке затиссайского движения скитальцев, которые напрямик привели к началу борьбы за свободу Ракоци. Нельзя забывать также и о том, что в течение почти 18 лет эмиграции тысячи венгерских воинов, дворян и простых крестьян – венгров – побывали на Балканах, и многие из них окончили свою жизнь на территории Османской Империи.

Автор статьи делает предложение о том, как можно издать этот бесценный материал и для пробы публикует в приложении несколько интересных документов.